



İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi  
International Journal of Islamic Studies

**MÜTERCİM ÂSİM'İN VANKULU MEHMED'E YÖNELTİĞİ  
ELEŞTİRİLER VE BU ELEŞTİRİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

THE CRITICISM OF THE TRANSLATOR ASİM EFENDİ AGAINST VANKULU  
MEHMED AND ITS EVALUATION

**Ahmet İhsan DÜNDAR**

Dr., Öğretim Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati  
Anabilim Dalı

ahmet.dundar@kocaeli.edu.tr, Orcid Id: 0000-0002-4178-2294

**Makale Bilgisi / Article Information**

**Makale Türü / Article Types:** Araştırma Makalesi / Research Article

**Geliş Tarihi / Received:** 11 Ekim 2019/ 11 October 2019

**Kabul Tarihi / Accepted:** 11 Aralık 2019 / 11 December 2019

**Yayın Tarihi / Published:** 22 Ocak 2020 / 22 January 2020

**Yayın Sezonu / Pub Date Season:** Ocak - Bahar/ January – Bahar 2020

**Cilt / Volume:**6 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 164-190

## Öz

Arap dilinin sözcükleri, deyimleri, atasözleri ve şüirleri ile söz varlığı erken dönemlerden itibaren derlenmeye başlamıştır. Derlenen bu dil malzemesi sözlükçüler tarafından değişik yönlerden ele alınmak ve farklı sistemler uygulanmak suretiyle çok çeşitli sözlüklerde ele alınmıştır. Bu eserlerde yer alan dil malzemesi, daha sonra gelen sözlük yazarları tarafından farklı açılardan değerlendirmeye ve eleştiriye tabi tutulmuştur. Sözü edilen eleştiri ve değerlendirmeler müstakil eserlerde ele alındığı gibi sözlüğün içeriğine yerleştirilmiş olarak da görülebilmektedir. Arap dilinin klasik sözlüklerinde görülen bu eleştiri ve değerlendirme üslubu Osmanlı döneminde kaleme alınan Arapça – Türkçe sözlüklerin yazarları veya mütercimleri tarafından sürdürülmüştür. Makalede o döneme ait iki önemli sözlük yazarından birinin diğerine yönelik eleştirileri ele alınmış ve bu eleştirilere dair değerlendirmelerde bulunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Sözlükçülük, Sözlük Eleştirisi Osmanlı Dönemi, Vankulu, Mütercim Āsım.

## Abstract

The vocabulary including words, idioms, proverb and poets began to be compiled from the very early period in the field of Arabic language. Compiled vocabulary were approached in the various dictionaries from various angles by using different systems by lexicographers. The vocabulary in the dictionaries were also dealt and criticized from various angles by the later lexicographers. The criticism and assessments have been found in the separate works as well as within the dictionaries. This method of criticism and assessment seen in the classical dictionaries of Arabic language was continued by the authors and the translators of dictionaries at the Ottoman period. This article deals and analyzes the criticism of an eminent Ottoman lexicographer against the other eminent Ottoman lexicographer.

**Keywords:** Lexicography, Dictionary Criticism Ottoman Period, Wankuli, Mütercim Āsım.

## Giriş

**B**ir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalı<sup>1</sup> olarak tanımlanması mümkün olan *sözlükçülük* pratik ve teorik olarak iki alt alanı barındırmaktadır.<sup>2</sup>

Sözlükle ilgili olarak çalışma alanı, açıklama ve sunum şeklinde de ifade edilen<sup>3</sup> derleme, yazma ve kurgulama sanatı veya zanaatı anlamı taşıyan pratik sözlükçülüğün m.ö. üç binli yıllara uzanan ve teorik sözlükçülükten çok daha önce gelişmiş eski bir uygulama olduğunu söylemek mümkün görülmektedir.<sup>4</sup> Milattan sonra XX. yüzyıla ulaşıncaya dek pratik sözlükçülüğün elde etmiş olduğu sayısal üstünlük ve yoğunluk sonucunda kazanılmış olan deneyimler, aynı yüzyılın ortalarında kurgulanmaya ve geliştirilmeye başlamış ve bu gelişmeler sözlükçülük teorisinin doğmasına sebep olmuştur.<sup>5</sup>

Bu alanda en geniş biçimde incelemelerde bulunan dilbilimcilerden Herbert Ernst Wiegand tarafından *teorik sözlükçülük* veya diğer bir ifadeyle *sözlük araştırmacılığı* (*metalexigraphy*) dört ayrı araştırma alanında ele alınmıştır: a) Sözlük kullanım araştırmaları, b) Sözlük eleştirisi araştırmaları, c) Sözlükçülük tarihi araştırmaları ve d) Sistemik sözlük araştırmaları.<sup>6</sup> Wiegand'ın belirtmiş olduğu bu alanların ikincisine dâhil olup Arap sözlükçülerinin eserlerinde serpiştirilmiş olarak bulunan bol miktarda malzeme tespit edilebilir.

İlk kapsamlı ürününü el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791)'in *Kitabu'l-'Ayn* adlı eseriyle vermiş olduğu kabul edilen Arap sözlükçülüğü çerçevesinde el-Halil b. Ahmed'den bu yana *sözlük eleştirisi* alanında eski veya yeni çok sayıda materyal ve çalışma tespit edilmesi mümkündür. Arap sözlükçülüğünde madde başlarını oluşturan kelimelerin tertibine ilişkin uygulanan yöntemler sonucu oluşmuş bulunan ekollerin<sup>7</sup> her birinin, bir diğer ekolün eleştirisi sonucu ortaya çıkmış olduğu değerlendirilebilir. Sözlüklerin makro-yapısı kapsamında incelenen madde başı tertibinden mikro-yapısına, daha detaya inildiğinde, sözlük yazarlarının

<sup>1</sup> Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 3. Bs (Ankara: TDK Yayınları, 2009), 3:69; Rufus H. Gouws - P. G. J. van Sterkenburg, "State-of-the-art paper: Lexicology and lexicography: Milestones in metalexigraphy", *Linguistics Today: Facing a Greater Challenge* (Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2004), 188.

<sup>2</sup> Henning Bergenholtz - Rufus H. Gouws, "What is Lexicography?", *Lexikos*, 22 (2012): 33; Halil İbrahim Usta, "Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2 (Haziran 2010): 94.

<sup>3</sup> Bergenholtz - Gouws, "What is Lexicography?", 35.

<sup>4</sup> Gouws - Sterkenburg, "State-of-the-art paper: Lexicology and lexicography: Milestones in metalexigraphy", 187, 188.

<sup>5</sup> Usta, "Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı", 94; Minara Aliyeva Esen, "Rus Sözlükbilimine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies* 4 (Yaz 2009): 475. Teorik sözlükçülüğün bir araştırma alanı olarak yapılandırılmasına dair ilk çalışma olarak Ladislav Žgusta tarafından kaleme alınmış olan *Manual of Lexicography* adlı eser gösterilmektedir.

<sup>6</sup> H. Yaşar Yüksekaya, "Avrupa'daki Modern Sözlük Araştırmaları", ed. Nureddin Demir - Emine Yılmaz (Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Hacettepe Yayıncılık, t.y.), 209.

<sup>7</sup> Bu ekoller için bk. Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemu'l-'Arabiyyu Neş'etubü ve Tetavvurubü* (Kahire: Dâru Mısır li't-Tıbâ'a, 1968), 217 ve devamı; Ahmed Muhtâr Ömer, *el-Babsu'l-Lağavi 'inde'l-'Arab* (Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 1988), 175-287.

kelimelerin telaffuzuna, yapısına, anlamına dair birbirlerine yönelik eleştirilerde buldukları görüldüğü gibi söz konusu eleştirilere dair müstakil eserler de telif edilmiştir.<sup>8</sup>

Arap sözlükçülüğü çerçevesinde *sözlük eleştirisi* mahiyetindeki değerlendirmelerin Osmanlı dönemine ait olan Arapça - Türkçe sözlüklerde de yer aldığı görülmektedir. Bu dönemin sözlüklerinde en büyük ayırıcı özellik olarak sayılabilecek olan manzum sözlükler de dâhil olmak üzere telif ya da tercüme yoluyla kaleme alınmış olan çok sayıdaki Arapça – Türkçe sözlüklerde sözcüklerin okunuşlarının nasıl olması gerektiğinden verilen anlamda isabet edilip edilmediğine kadar çeşitli yönlerden eleştiriler yapıldığı görülmektedir.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı dönemine ait olup Arapça - Türkçe sözlükler içerisinde önemli yere sahip bulunan iki eseri temel alarak sözlüksel eleştirileri konu etmek suretiyle, genel anlamda çok genç kabul edilen, ülkemiz için ise gençlik öncesi dönemde olduğunu ifade edebileceğimiz *sözlükçülük* alanına Arapça – Türkçe sözlükler çerçevesinde mütevazı bir katkı sunmak istedik.

## 1. Vankulu Mehmed Efendi, Mütercim Ahmed Āsım Efendi ve Sözlükleri:

İslam dinini benimsemeleri akabinde Türklerin, Kur'an-ı Kerim'in dili olan Arapçaya yönelik ilgilerinin ve ilişkilerinin başladığı ve devam ettiği görülmektedir. Bu ilginin sözlükçülük alanındaki ilk tezahürünün, Araplara Türk dilini öğretme hedefine matuf olarak Kaşgarlı Mahmud (XI.yy) tarafından kaleme alınmış olan ve iki dilli bir sözlük niteliği taşıyan *Divānu Lügati't-Türk* olduğu görülmektedir.

Osmanlı dönemine gelindiğinde Arapça – Türkçe sözlük alanında verilen ilk eserlerin Abdullatîf İbn Melek (ö.821/1418'den sonra)'e ait *Lugat-ı Ferišteoğlu* ve Malkaralı Bahāuddin (IX.yy)'e ait *U'cūbetu'l-Garāib* adlı eserler gibi manzum sözlükler olduğu görülmektedir. Cumhuriyet dönemine dek çeşitli müellifler tarafından telifine devam edilmiş olan manzum sözlükler, Osmanlı dönemi sözlükçülüğünün adeta ayırıcı özelliği haline gelmiştir.

Özellikle çocukların dil öğrenimine yönelik olarak kaleme alınmış olan irili ufaklı manzum sözlüklerin yanı sıra Arapça ve Türkçeyi bünyesinde barındıran, en az iki dilli olmak üzere hacimli mensur sözlükler de kaleme alınmıştır. Bu mensur sözlükler içerisinde özellikle *Ahter-i Kebir*, *Vankulu Lügati* ve *el-Okyānusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kāmüsi'l-Muhit* adlı eserler ön plana çıkmıştır.

### 1.1. Mütercim Ahmed Āsım Efendi ve el-Okyānusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kāmüsi'l-Muhit:

Antep'te 1169/1755 yılında dünyaya gelmiş olan Ahmed Āsım Efendi (ö.1235/1819), Vak'anüvis olarak telif ettiği ve çevirisini yaptığı eserleriyle tarih alanında adını duyurmasının

<sup>8</sup> el-Cevherî'ye ait olan *Tācu'l-Luga ve Şāhāhu'l-'Arabīyye (es-Şāhāb)* adlı sözlüğün eleştirisi niteliği taşıyan ve Salāhuddīn el-Halīl b. Aybek es-Safedī (ö. 764/1363)'nin kaleme almış olduğu *Nüfütü's-Sehm fī mā Vaka'a li'l-Cevheri mine'l-Vehm* el-Firūzābādī'ye ait *el-Kāmüsi'l-Muhit* adlı sözlüğe yönelik eleştirileri de ihtiva eden ve Ahmed Fāris Şidyāk (ö. 1304/1886) tarafından kaleme alınmış olan *el-Cāsūs 'ale'l-Kāmūs* adlı eser örnek olarak zikredilebilir.

yanında *Tibyān-ı Nāfi‘ der Terceme-i Burbān-i Kātī‘* adlı Farsça bir sözlüğü tercüme etmiş ve *Tuhfe-i Āsım* adlı Arapça – Türkçe manzum bir sözlük kaleme almıştır. Ahmed Āsım Efendi’ye “Mütercim” unvanını kazandıran ise el-Firūzābādī (ö. 817/1415)’ye ait *el-Kāmūsü’l-Muhīt* isimli eserinin Türkçeye çevirisi olan *el-Okyānusu’l-Basīt fi Tercemeti’l-Kāmüsü’l-Muhīt*’tir.

Āsım Efendi eserin çevirisinde ez-Zebīdī (ö. 1205/1791)’nin *Tācī’l-‘Arūs* adlı şerhinden faydalanmış, ayet, hadis ve şiirlerden örnekler vermiş, çeşitli kaynaklardan yeni kelime ve anlamlar ilave etmiştir. Sözcüklerin telaffuzuyla ilgili olarak *el-Kāmūs*’ta yetersiz gördüğü yerlerde hareketin nasıl olması gerektiği yönünde tamamlayıcı bilgilere yer vermiştir. Kelimelere Türkçe karşılık bulmakta büyük titizlik gösteren Āsım Efendi, bu hususta sadece yazı diliyle yetinmeyip özellikle bitki ve hayvan adları gibi bilinmesi güç kelimelerin tespitinde yöre ağızlarından da yararlanmıştır.

Tercüme olmasının yanı sıra *el-Kāmūsü’l-Muhīt*’i ikmal, tashih ve tenkit özellikleri taşıyan ve sözcüklerin son harfini esas alarak kâfiye ekolüne uygun şekilde tertibe tabi tutulmuş olan eser, Ahmed Lutfi Efendi tarafından madde başları alfabetik olarak *Lugat-ı Kāmūs* adı altında yeni bir şekle kavuşturulmuştur.<sup>9</sup>

## 1.2. Vankulu Mehmed Efendi ve Vankulu Lügati:

Eserlerinde el-Vānī nisbesini kullanmasından dolayı Van’da dünyaya geldiği belirtilen Mustafa oğlu Mehmed Efendi (ö. 1000/1592)’nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte XVI. yy’ın ilk çeyreğinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.

Çeşitli medreselerde müderrislik, Rodos ve Manisa müftülüğü, Selanik ve Yenişehir kadılığı gibi farklı görevler yapmış olan Mehmed Efendi, İslam hukuku alanında *Ta’likāt ‘alā Düreri’l-Hükkām fi Şerhi Ğurari’l-Abkām*, *Tercih-i Beyyināt*, *Hāşīye ‘alā Şerb es-Seyyid li’l-Ferāiz es-Secāvendī* gibi eserleri yanında el-Gazzālī’nin *Kimyā-i Sa’ādet* adlı eserini Farsçadan Türkçeye çevirmiştir. Diğer bir tercümesi de izlediği tertip yöntemiyle yeni bir ekol başlatmış olan el-Cevherī (ö. 4001009)’nin *es-Sihāb* adıyla da bilinen Arap dilindeki ünlü sözlüğüdür.

Mehmed Efendi’nin *Lugat-ı Vankulu* (veya *Vankūlī*) olarak tanınmış olan bu tercüme eseri, kaynak metnin Arap dilindeki şöhretini Türkçe çevirisinde de sürdürmesi yanında Osmanlı topraklarında Müslümanlarca kurulan ilk matbaanın basımını gerçekleştirdiği ilk eser olma özelliğini de taşımaktadır.

## 2. Mütercim Āsım’ın Vankulu’na Yönelttiği Eleştiriler:

Konu ettiğimiz iki eser de tercüme niteliği taşımaktadır. Ancak her iki eserin muhtevaları incelendiğinde bu tespitin özellikle madde başları için geçerli olduğunu ifade etmek mümkündür. Telaffuz, anlam, örneklendirmeye dair bilgiler yanında kaynak metinde verilenlerde ekleme ve eksiltmede bulunmak şeklindeki tasarruflar yoluyla hedef dile aktarma, yararlanılan kaynaklara dönük eleştirilerde bulunma gibi tutumlar söz konusu eserlerin birebir

<sup>9</sup> Daha fazla bilgi için bk. Hulusi Kılıç, “el-Kāmūsü’l-Muhīt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 288; Mustafa S. Kaçalın, “Mütercim Āsım Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 200; İlyas Karlı, *Mütercim Ahmed Āsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 97-100.

çeviri özelliği taşımadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle her iki sözlük, kaynak dildeki asıl metinlerinin madde başlarını neredeyse olduğu gibi hedef dilde muhafaza etmiş olmaları yanında kaynak dildeki açıklamaları belirtilen şekilde tasarrufta bulunarak tercüme etmişlerdir.

Sözlük eleştirisi kapsamında doğal olarak sonra gelenin öncekine çeşitli yönlerden tenkitler yönelttiği görülmektedir. Mütercim Āsım Efendi *el-Okyānūs*'ta Vankulu Mehmed Efendi'ye yönelik eleştirilerde bulunurken Vankulu Mehmed Efendi de *Vankulu Lüğati*'nde İbn Kemāl Paşa (ö. 940/1534), Ahterī (ö. 968/1560-61), el-Fīrūzābādī (ö. 817/1415) ve en fazla da *es-Sihāb*'ı Farsçaya tercüme etmiş olan Cemal el-Karşī (ö. 702/1303'ten sonra)'ye eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştiriler adı geçen müelliflerin eserlerini hazırlarken harcadıkları çaba ve emeği göstermenin yanında değişik açılardan tenkide tabi tutabilecek derecede vukufiyete sahip bulduklarının da bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Mütercim Āsım'ın *el-Kāmusu'l-Mubīt Tercümesi* adlı eserinde eleştirilerine en fazla muhatap olanın Vankulu Mehmed Efendi olduğu görülmektedir.<sup>10</sup> Bu eleştirilerinde Mütercim Āsım, Vankulu'nun açıklamalarını “acīb, ağrab, garīb, vehm” gibi nitelendirmelerde bulunarak değerlendirmesinin yanı sıra “fe-tebassar, nazar oluna, nā-becā, nā-be-mahal” şeklindeki ifadeleriyle Vankulu'nun açıklamasına katılmadığını belirtmektedir. Ayrıca Vankulu'nun yapmış olduğu açıklamalarda kullandığı ifadeden hareketle “çamurlu, pek bārid, uykuya varmıştır, lehvesesi (gevşekliği) zahir” vb. yapmış olduğu nitelendirmelerde ise alaycı bir üslup kullanmaktadır.

Mütercim Āsım'ın Vankulu'na yönelttiği eleştirilerin büyük oranda anlam üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Anlama ilişkin olarak Vankulu'nun açıklamaları hakkındaki tenkitleri sözcüklerin bulunduğu bap ile telaffuzlarının nasıl olacağı hususu, bunun ardından da Vankulu'nun bazı değerlendirmeleri ve eksiklik olarak görülebilecek yönleri takip etmektedir.

Vankulu'na Mütercim Āsım tarafından yöneltilmiş olan ve aşağıda yer vereceğimiz eleştirilerin büyük çoğunluğunu Mütercim Āsım'ın *el-Kāmusu'l-Mubīt Tercümesi* üzerinde yaptığımız tarama çalışmasıyla, bir bölümünü İlyas Karşlı'nın *Mütercim Ahmed Āsım Efendi ve Arap Lüğatçılığındaki Yeri* adlı doktora çalışmasından istifadeyle tespit ederek *Vankulu Lüğati* ile karşılaştırmalar yaptık. Ardından da Arap diline ait diğer sözlüklerden yararlanmak suretiyle eleştiriler hakkında değerlendirmelerde bulduk.

## **2.1. Mütercim Āsım Tarafından Eleştirilen Sözcük ve İfadeler:**

### **2.1.1. 1. “مضرب عسلة” tabiri:**

Mütercim Āsım “مضرب” sözcüğünü açıklarken “مَضْرِبٌ عَسَلَةٌ” tabiri ile ilgili olarak sütü bozuk, köksüz, soyu belirsiz anlamında “Filān kimse fūrū-māye ve bī-asl ve mechūlū'n-nesebdir, diyecek yerde لَهُ مَضْرِبٌ عَسَلَةٌ derler”<sup>11</sup> açıklamasında bulduktan sonra “Burada

<sup>10</sup> Karşlı, *Mütercim Ahmed Āsım Efendi ve Arap Lüğatçılığındaki Yeri*, 164.

<sup>11</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kāmusu'l-Mubīt Tercümesi*, ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 1: 515.



mütercim-i Şihāh'ın te'viline nazar oluna” diyerek Vankulu'nun yaptığı yoruma yönlendirmektedir.

Vankulu ise aynı ifade ile ilgili açıklamasında “tahkīr mahallinde “مَا لَهُ مَضْرُبُ عَسَلَةٍ” derler, ya'ni neseb ve māl cihetinden aslā kadr ve i'tibārı yoktur, bal pāresine olan i'tibār denli.”<sup>12</sup> demiştir ki Mütercim Āsım'ın “nazar oluna” dediği Vankulu'na ait tevīl “bal pāresine olan i'tibār denli” kısmı olsa gerektir. Bu ifadeyle Vankulu, söz konusu ifadedeki “عسلة” sözcüğünün “bal parçası”<sup>13</sup> şeklindeki sözlük anlamından hareketle “bal parçasına gösterilen itibar kadar kişinin soy ve mal varlığı yönünden itibarı bulunmadığı” anlamına geldiğine işaret etmektedir.

Aynı ifadenin es-Sāhib b. 'Abbād<sup>14</sup>, İbn Sīde<sup>15</sup> ve ez-Zemahşerī<sup>16</sup> gibi sözlük yazarları tarafından makam, mevki, soy, köken, kavim, ata ve şeref anlamlarına geldiği belirtilmektedir. İncelediğimiz sözlüklerde Vankulu'nun değerlendirmesini destekleyici bir bilgi tespit edilebilmiş değildir. Bu nedenle sözü edilen değerlendirmenin Vankulu'nun kendisine ait bir yorum olduğu ifade edilebilir.

### 2.1.2. “مدملج” sözcüğü:

Bu sözcüğün anlamını Mütercim Āsım, “Be-gāyet düz ve emles olarak birbiri içre dertop dürülmüş küre şeklinde yuvarlak nesneye denir” ifadesiyle vermektedir. Bu tarifin ardından “مُدْرَجٌ أَمْلَسٌ” ma'nāsına. Düz yuvarlak taşa ve gülleye ve topa مُدْمَلَجٌ ıtlākı buna mebnīdir.” Açıklamasında bulunarak Vankulu'nun<sup>17</sup> es-Sihāb'ta yer alan “مُدْرَجٌ أَمْلَسٌ” ifadesindeki “مُدْرَجٌ” sözcüğünü hatalı okuyarak anlamı da hatalı verdiğini şu sözleri ile dile getirmektedir: “Şihāh müterciminin sıyrıncağ düz yol ile tefsiri الْمُدْرَجُ kelimesinin mīm'ini meftūh vehm eylediğine mebnīdir.”<sup>18</sup>

Mütercim Āsım bu eleştirisinde haklı gözükmektedir. Zira daha başka sözlüklerde<sup>19</sup> söz konusu örnek ifadede “مُدْرَجٌ” kelimesinde mīm harfinin harekesi onun dediği şekilde fetha

<sup>12</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kāmūsul-Mubtā Tercümesi*, 180. Eserin bu baskısında “bal pāresi” yerine “bal parası” olarak latinize edilmiştir ki “عسلة” sözcüğünün anlamına ilişkin diğer kaynaklarda yer alan bilgiler de “bal pāresi” anlamını desteklemektedir. Ayrıca bk. Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, ed. Mustafa Koç, 1. Bs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014), 1901.

<sup>13</sup> Bk. Ebū Nasr İsmāil b. Hammād Cevherī, *Tacul-Luğā ve Şihābul-'Arabīyye*, ed. Ahmed Abdulğafūr Attār (Beyrut: Dāru'l-İlm li'l-Melāyīn, 1990), 5: 1764.

<sup>14</sup> Ebū'l-Kāsım İsmāil b. Abbād b. el-Abbās et-Tālekānī Sāhib, *el-Mubtā fi'l-Luğā*, ed. Muhammed Hasan Āl Yāsīn (Beyrut: Ālemul-Kütüb, 1994), 1: 364; 8: 11.

<sup>15</sup> Ebū'l-Hasen Alī b. İsmāil ed-Darīr el-Mürsī İbn Sīde, *el-Mubkem ve'l-mubtā-l-a'zām*, ed. Abdulhamīd Hendāvī (Beyrut: Dāru'l-Kütüb'l-İmiyye, 2000), 1: 485; 8: 191.

<sup>16</sup> Ebū'l-Kāsım Mahmūd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerī, *Esāsul-belāğā*, ed. Muhammed Bāsīl Uyūn Sūd (Beyrut: Dāru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1998), 1: 578, 653.

<sup>17</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 359.

<sup>18</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kāmūsul-Mubtā Tercümesi*, 1: 969.

<sup>19</sup> Ebū'l-Fazl Cemālüddīn Muhammed b. Mükerrēm b. Alī b. Ahmed el-Ensārī İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, ed. Abdullah Alī vd. Kebīr (Kahire: Dāru'l-Me'ārif, trs.), 2: 1425; Ebū'l-Feyz Muhammed el-Murtazā b.

değil dammedir. Bunun yanı sıra Vankulu bizzat kendisi eserinde “مدملك” maddesini açıklarken “Müdevver olan nesne” diye tanımladıktan sonra yer verdiği Arapça ifadede “vezin ve mana bakımından مدملق ve مدملج gibidir”<sup>20</sup> demek suretiyle “مدملج” sözcüğünün “yuvarlan nesne” anlamında olduğuna işaret etmektedir.

Arap dilinin ilk kapsamlı eserini kaleme alan sözlükçüsü kabul edilen el-Halil b. Ahmed’in ve İbn Sîde’nin “Bileziğin yuvarlatılmasında olduğu gibi bir şeyin düzgün yapılması”<sup>21</sup> anlamını verdikleri “دملجة” sözcüğü; “pazıya takılan bilezik” anlamını verdikleri “دملج” sözcüğü ile ilgili yaptıkları açıklamalarla modern dönem Arap dilbilimcilerinden Ahmed Muhtâr Ömer’in “Bir şeyin iki ucunu birleştirip düzgün ve güzel bir şekilde yaptı”<sup>22</sup> anlamını verdiği “دملج” fiili ile ilgili yer vermiş olduğu açıklamalar sözü edilen kelimenin anlamının Vankulu’nun ifade ettiği şekilde “yol” ile ilgili olmadığını göstermektedir.<sup>23</sup>

### 2.1.3. “هوجة” sözcüğü:

“هوجة” sözcüğüne ilişkin yapmış olduğu açıklamalarda Mütercim Âsım, “Bir işi muhkem eylemeyip süst ve gevşek yapmak ve bir maslahatı gevşek tutmak ma’nâsınadır” dedikten sonra “هُوجَ الْأَمْرَ إِذَا لَمْ يُرْمَهُ” örnek cümlesini zikretmiş ardından da “Burada Vankulu<sup>24</sup> merhûm ibrâm eylemek ma’nâsıyla beyân eylemekle vehn ve lehvesi zâhirdir.”<sup>25</sup> ifadeleriyle Vankulu’nun vermiş olduğu anlamda isabetli olmadığını alaylı bir üslupla dile getirmiştir.<sup>26</sup>

*es-Sihâb*’ın orijinal metninde<sup>27</sup> ilgili sözcüğün anlamını verirken el-Cevherî’nin zikrettiği cümle “هُوجَ الرَّجُلِ أَمْرَهُ هُوجَةً وَهُوَ أَنْ لَا يُرْمَهُ” şeklindedir. Buna göre Mütercim Âsım yapmış olduğu eleştiride haklı görünmekte olup Vankulu’nun bu hatası, ilgili cümlede mevcut bulunan ve olumsuzluk anlamı katan “لا” edatını gözden kaçırmış olmasından ya da istifade ettiği *es-Sihâb* nüshasındaki istinsah hatasını fark edememesinden kaynaklanmış olabilir.

Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, ed. İbrahim Terzî (Kuvveyt: Kültür Sanat ve Edebiyat Millî Kurulu, 2000), 5: 578, 580.

<sup>20</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 1728.

<sup>21</sup> Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, ed. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 2: 47; İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-muhîtu’l-a’zam*, 7: 592.

<sup>22</sup> Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu’cemu’l-lügati’l-‘arabiyyeti’l-mu’asira* (Kahire: Âlemu’l-Kütüb, 2008), 1: 770.

<sup>23</sup> Bu sözcüğün türemiş olduğu fiilin bir hadiste geçen “دَمَلَجَ اللَّهُ تَعَالَى لُؤْلُؤَةً” şeklindeki kullanımına ilişkin açıklamalar için bk. Ebû Mûsâ Muhammed b. Ebî Bekr b. Ebî İsâ Medîni, *el-Mecmu’u’l-mugîs fi garibeyi’l-Kur’an ve’l-hadis*, ed. Abdulkerîm Azbâvî (Mekke: Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, 1986), 1: 673; Muhammed Tâhir es-Siddîkî Fettîni, *Mecma’u bihâri’l-envar fi garâibi’l-Tenzîl ve letâifî’l-ahbâr* (Haydarabad: Matbaatu Dâireti’l-Osmâniyye, 1967), 2: 199.

<sup>24</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 389.

<sup>25</sup> Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Mubî Tercümesi*, 1: 1047.

<sup>26</sup> Bk. Karşı, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lüğatçılığındaki Yeri*, 164-165.

<sup>27</sup> Cevherî, *Tâcu’l-Lüğâ ve Sihâbu’l-‘Arabiyye*, 1: 340.



İbn Sîde'nin ilgili sözcükle ilgili açıklamasında “sağlam bir şekilde yapmadı”<sup>28</sup> ifadesi ile Ahmed Muhtâr Ömer'in “ihmal etti; aceleyle ve sağlamlığına itina göstermeden yaptı”<sup>29</sup> şeklindeki açıklamaları da Mütercim Āsım'ın Vankulu'na yöneltmiş olduğu eleştirisini destekler mahiyettedir.

#### 2.1.4. “رَكِبَ رَأْسَهُ” ifadesi:

Mütercim Āsım “هَجَّاجٌ” sözcüğünü açıklarken “kendi başına gitmek ma<sup>c</sup>nāsına isti<sup>c</sup>māl olunmuştur. Bundandır ki <sup>c</sup>Arablar, bir kimse meşveretsiz hod-be-hod kendi re<sup>2</sup>yiyle bir husūsa mübāşeret yāhūd rehber ve refksiz bir tarīka <sup>c</sup>azīmet eyledikte رَكِبَ رَأْسَهُ derler, رَكِبَ رَأْسَهُ ma<sup>c</sup>nāsına”<sup>30</sup> dedikten sonra “Şihāh müterciminin burada tercemesi agrebdir” ifadesiyle Vankulu'nun “رَكِبَ رَأْسَهُ Ve هَجَّاجٌ dahi derler ... إِذَا رَكِبَ رَأْسَهُ Ya<sup>c</sup>nī “Fülān kimse başa bindi” demek mahallinde böyle derler.”<sup>31</sup> şeklindeki tercümesine işaret etmektedir.

Vankulu'nun bu deyimsel ifadeyi sözlük anlamından hareketle “başına bindi” şeklindeki tercümesinin Mütercim Āsım tarafından “agrebdir” olarak nitelenmesi, haklı bir nitelendirme olarak görünmektedir. İlyas Karslı'nın “İfadenin doğru anlamı "kendi başına iş yapmak, düşünüp taşınmadan hareket etmek" olacaktır ki Mütercim haklı görünmektedir”<sup>32</sup> değerlendirmesini, söz konusu ifadeyi Arap dilinde klasik ve modern örneklerden hareketle ele alan ve “ısrar etmek, inatçı davranmak, nasihat veya yönlendirmelere uymamak”<sup>33</sup> anlamına geldiğini ifade eden Sādık Abdullah Ebū Süleymān'ın açıklamaları da desteklemektedir.

Vankulu'nun istifade etmiş olduğu kaynaklardan biri olan ez-Zemahşerî'nin “yol göstericinin sözünü dinlemeksizin ve düşüncesizce burnunun dikine gitti”<sup>34</sup> şeklinde vermiş olduğu anlam ve daha başka kaynaklarda<sup>35</sup> benzer minvalde yapılmış olan açıklamalar Vankulu'nun ilgili ifadenin deyim olarak taşıdığı manayı aktarmada isabet kaydedemediği göstermektedir. Söz konusu ifade için “başına bindi” anlamı yerine dilimizde deyimsel bir ifade olarak kullanılan “başına buyruk davrandı” tabiri daha uygun görülebilir.

#### 2.1.5. “بَاتَ يَهْرَجُهَا” ifadesi:

Mütercim Āsım, “هَجَّاجٌ” sözcüğünün kullanımıyla ilgili “بَاتَ فُلَانٌ يَهْرَجُهَا لَيْلَتَهُ جَمْعَاءَ” örnek cümlesini “Ya<sup>c</sup>nī “Gecenin cemī<sup>c</sup>-i evkātında cimā<sup>c</sup> eyledi” ki çok cimā<sup>c</sup> eyledi demektir” şeklinde açıklamasının ardından cümlede yer alan “جَمْعَاءَ” sözcüğünün “لَيْلَتَهُ” kelimesi için

<sup>28</sup> İbn Sîde, *el-Mubkem ve'l-mubtū'l-a'zām*, 4: 167.

<sup>29</sup> Ömer, *Mu'cemu'l-lugati'l-'arabiyyeti'l-mu'āsıra*, 3: 2041.

<sup>30</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamūsu'l-Mubtū Tercümesi*, 1: 1075.

<sup>31</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, 1: 400.

<sup>32</sup> Karslı, *Mütercim Ahmed Āsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*, 164.

<sup>33</sup> Mecma'u'l-lugati'l-Arabiyye ala's-şebeketi'l-âlemiyye, “Fâide luğaviyye (fulān rakibe alā ra'sih)”, Erişim: 17.11.2016, <http://www.m-a-arabia.com/vb/showthread.php?t=2683>.

<sup>34</sup> Zemahşerî, *Esāsu'l-belāğa*, 1: 379.

<sup>35</sup> Örnek olarak bk. Ebū'l-Abbās Hatībüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alī Feyyūmî, *el-Mishābu'l-Munir*, ed. Hıdır Cevād (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1987), 90; Ömer, *Mu'cemu'l-lugati'l-'arabiyyeti'l-mu'āsıra*, 2: 932.

“te’kīd-i ma’nevi” olduğunu ifade etmiştir. Bunun akabinde de “Vankulu merhūmun bu mahalline nazar oluna.”<sup>36</sup> cümlesine yer vermiştir.

Vankulu ise aynı cümleyi “Ya’ne, cum’a gecelerinde cimācı çok eder oldu.”<sup>37</sup> şeklinde açıklamıştır. Mütercim Āsım, Vankulu’nun bu açıklamasına yönelttiği eleştirisinde haklı görünmektedir. Zira cümlede yer alan “ليلته جمعاء” ifadesi “cuma geceleri” anlamından ziyade “gecesinin tamamını, bütün gecesini” anlamına daha uygun görünmektedir.<sup>38</sup>

#### 2.1.6. “طرمّاح” sözcüğü:

“طرمّاح” sözcüğünün anlamını Mütercim Āsım “Asl ve nesebi cālī ve beyne’n-nās cūlūvv-i neseble meşhūr ve müte’āref olan adama denir” sözleriyle verdikten sonra “Ve Ṭirimmāḥ b. el-Cehm bir şā’ir-i meşhūrdur. Ve başka bir şā’irin dahi lakabıdır. Bu mahalde Şihāḥ tercemesinde sakta vāriddir.”<sup>39</sup> ifadesiyle Vankulu’nun tercümesinde yanlışlık bulunduğu dikkat çekmektedir.

Vankulu ise bu sözcüğü açıklarken şu ifadelerle yer vermiştir: “Devenin hörgücü uzun olmak ... Ve bu sebebden Ṭirimmāḥ b. Ḥakīm’e Ṭirimmāḥ dediler ki ṭā’nın kesriyle, mūlahham olduğu için.”<sup>40</sup> Vankulu’nun, semiz ve şişman olması nedeniyle sözü edilen şair için bu kelimenin lakap olarak kullanıldığına işaret etmektedir ki Mütercim Āsım’ın eleştirisi de bu değerlendirmeye yöneliktir.

Vankulu’nun da belirttiği üzere sözcüğün temel anlamı, uzun ve yüksek olmaktır. *Lisānu’l-‘Arab*<sup>41</sup> ve *Kitabu’l-‘Ayn*<sup>42</sup> gibi kaynaklarda da görüldüğü üzere sözcüğün semiz ve şişman olmak anlamından ziyade bina ve benzeri şeylerin yüksek olması, kişinin toplumu içinde yüksek bir soya ve üne sahip bulunması manası öne çıkmaktadır. Bu durum Mütercim Āsım’ın eleştirisinde isabetli olduğunu göstermektedir.

#### 2.1.7. “طلح” sözcüğü:

Mütercim Āsım “الطلح” kelimesini “Bir nev’ şecer-i cāzīm ismidir, ona طلّاح dahi denir. ... Bu şecer dikenli meşe ağacı envācındandır.” şeklinde açıkladıktan sonra “Şihāḥ müterciminin dikenli büyük ağaçlara denir<sup>43</sup> demesi nā-becādır.”<sup>44</sup> diyerek Vankulu’nun tercümesini yersiz bulduğunu belirtmektedir.

Vankulu’nun yapmış olduğu açıklamadan söz konusu sözcüğün her türlü dikenli ve büyük ağaç için kullanılabileceği anlaşılmaktadır ki Mütercim Āsım’ın eleştirisi kanaatimizce

<sup>36</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamūsü’l-Mubtū Tercümesi*, 1: 1077.

<sup>37</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 401.

<sup>38</sup> Ayrıca bk. Karslı, *Mütercim Ahmed Āsım Efendi ve Arap Lüğatçılığındaki Yeri*, 164.

<sup>39</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamūsü’l-Mubtū Tercümesi*, 2: 1182.

<sup>40</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 444.

<sup>41</sup> İbn Manzūr, *Lisānu’l-‘Arab*, 4: 2668.

<sup>42</sup> Halil b. Ahmed, *Kitabu’l-‘Ayn*, 3: 47.

<sup>43</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 445.

<sup>44</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamūsü’l-Mubtū Tercümesi*, 2: 1183.

kelimenin belli bir ağaç türüne ait isim olarak değil de belirtilen evsaftaki her türden ağaca kullanılabilir şekilde tercüme edilmiş olması üzerinde yoğunlaşmaktadır. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*<sup>45</sup> ve *Lisānu'l-'Arab*<sup>46</sup> gibi eserlerde ilgili sözcük hakkında yapılmış olan açıklamalar da Mütercim Āsım'ı desteklemekte olup kelimenin belli bir türdeki ağaç için isim olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

el-Feyyūmî'nin "Muz anlamındadır... Dikenleri olan büyük ağaçlardandır"<sup>47</sup>; ez-Zemahşerî'nin "Ümmü gaylān (bir cins sakızlı akasya) ağacıdır"<sup>48</sup> ve es-Sāhib b. 'Abbād'ın "Ümmü gaylān ağacıdır. Muz anlamında olduğu da ifade edilmiştir"<sup>49</sup> açıklamasında da görüldüğü üzere ilgili sözcüğü, Vankulu'nun açıklamasından farklı olarak belli bir ağaç türü için kullanılmaktadır.<sup>50</sup>

### 2.1.8. "جَائِي" sözcüğü:

Mütercim Āsım "الْفَحُّ" sözcüğünü açıklarken kelimenin taşıdığı anlamlardan birini de "Ve cāfi nesneye denir ki yakışsız künde ve nā-tirāş ve galiz nesnedir ki gerek insān ve gerek sā'iri olsun" ifadeleriyle vermiştir. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre ilgili sözcük iri, yontulmamış ve kaba gibi bir anlamda kullanılmaktadır. Mütercim Āsım, Vankulu'na şu eleştiriyi yöneltmektedir: "Şihāh mütercimi böyle mahallerde جَائِي'yi cefā-kār ve sitem-kār ile tercemesi, hususan bu mahalde ta'birātı nā-be-mahaldir."<sup>51</sup>

Mütercim Āsım'ın bu eleştirisinde iki husus dikkat çekmektedir: Birincisi "böyle mahallerde" ifadesi ile Vankulu'nun bu anlama birkaç defa yer vermiş olduğu; ikincisi ise "cefā-kār ve sitem-kār ile tercemesi" ifadesi.

Mütercim Āsım'ın "böyle mahallerde" ifadesinden ilk akla gelen "الفح" kelimesi ile eleştirdiği sözcüğün kökü olan "جفئ" sözcükleridir. *Vankulu Lüğati*'nde "الفح" için yapılan açıklama şu şekildedir: "Kāf'ın zammıyla ve hā'nın teşdidiyle hālis demektir, gerek habāsette olsun gerek keremde olsun; yukālu: جَفَّ لِلْجَائِي Güyā ki cefāda hālis demek olur."<sup>52</sup> Hem burada hem de "جفئ" sözcüğü ile ilgili yapmış olduğu açıklamalarda<sup>53</sup> Vankulu'nun "cefā-kār ve sitem-kār" anlamını vermiş olduğu tespit edilememiştir.

Vankulu'nun "güyā ki cefāda hālis" ifadesinde yer alan *cefā* sözcüğünü Arapçadaki anlamıyla kullandığı -ki böyle bir tutumu Vankulu'nun birçok yerde sergilediği görülmektedir- düşünülürse, Mütercim Āsım'ın bu eleştirisi, yersiz bir eleştiri olarak görülebilir. Muhtemeldir

<sup>45</sup> Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fāris b. Zekeriyā b. Muhammed er-Rāzī İbn Fāris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, ed. Abdusselam Muhammed Harun (Dāru'l-Fikr, 1979), 3: 418.

<sup>46</sup> İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 4: 2686.

<sup>47</sup> Feyyūmî, *el-Misbāhu'l-Munir*, 142.

<sup>48</sup> Zemahşerî, *Esānu'l-belağa*, 1: 609.

<sup>49</sup> Sāhib, *el-Mubtî fi'l-luğa*, 3: 22.

<sup>50</sup> Benzer açıklamalar için bk. Ömer, *Mu'cemu'l-lugati'l-'arabiyyeti'l-mu'asıra*, 2: 1408.

<sup>51</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kāmusu'l-Mubtî Tercümesi*, 2: 1200.

<sup>52</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 452.

<sup>53</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 2428.

ki Mütercim Āsım, Vankulu'nun “cefāda hālis” sözündeki *cefā* sözcüğünü Türkçede kullanılan eza, incitme, zulüm olarak anlamıştır ki aslında Türkçedeki bu anlam ahlaken kabalık, yontulmamışlık anlamı taşıyan Arapçadaki *cefā* sözcüğüyle irtibatlıdır. Bu açıdan bakıldığı takdirde her iki mütercimin vermiş oldukları anlamın birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

### 2.1.9. “فماح” sözcüğü:

Mütercim Āsım “فماح” sözcüğünün anlamını “deve sudan imtinā<sup>c</sup>la başını yukarı kaldırmağa denir” diyerek ifade ettikten sonra “Bu cihetle Şühür-ı Rūmiyyeden kânün-ı evvel ve sâniye *شَهْرِي قِمَاحٍ وَفَمَاحٍ* itlak eylediler, zīrā şehreyn-i merkūmeynde soğuk be-gāyet şedīd olmakla deve kısmı su içmekten imtinā<sup>c</sup> ederler.” açıklamasını getirmiştir. Vankulu'na yönelik eleştirisi de bu açıklamasında yer alan “شهری قماح” veya “شهر قماح” ifadesi ile ilgilidir ki şu sözlerle eleştirmektedir: “Şihāh mütercimi *شَهْرَا قِمَاحٍ*'ın elifini tesniyeye haml eylemeyip *إِفْمَاحٍ* fehmi eylediğinden başka şiddet-i berd ile tefsiri pek bāriddir.”<sup>54</sup> Mütercim Āsım'ın bu değerlendirmesine göre Vankulu söz konusu ifadeyi “شهر إقماح” olarak okumuş ve tercümesini de bu okuyuşa göre yapmıştır.

Vankulu'nun bu açıklamalara, işaret edilen okuyuştan hareketle “إقماح” maddesi altında yer verdiği ve şunları söylediği görülmektedir: “Kezālik şiddet-i berde derler; yukālu: *شَهْرٌ إِفْمَاحٌ* إِذَا كَانَ مِنَ الْبَرْدِ أَشَدُّ مَا يَكُونُ. Ve *إِفْمَاحٍ*'ın bu iki ma'nāsını dahi devenin su üzerine gelip şiddet-i berdden müte<sup>c</sup>ezzī olduğundan başın yukarı tutmasından ahz etmişlerdir.”<sup>55</sup>

*es-Sıhāb*'ın elimizde mevcut baskıları<sup>56</sup> ile Mütercim Āsım'ın, ez-Zemahşeri'nin *Esāsü'l-Belāğa* adlı eserinden yapmış olduğu ve söz konusu ifadenin *şeybān* ve *milbān* adında iki ay için kullanılan kullanıldığını gösteren “شَيْبَانَ وَمَلْحَانَ وَهُمَا مِنْ أَشَدِّ أَشْهُرِ الشِّتَاءِ بَرْدًا شَهْرًا قِمَاحٍ لِمَفَاحَةِ الْإِبِلِ فِيهَا عَنْ” *بَرْدِ الْمَاءِ*<sup>57</sup> şeklindeki aktarım Mütercim Āsım'ın eleştirisinde haklılığını ortaya koymaktadır.

“Soğuşun en şiddetli olduğu iki ay için (شهر قماح) denir”<sup>58</sup> açıklamasını yapan es-Sāhib b. ‘Abbād'ın, “İki *kānūn* ayıdır. Çünkü bu iki ayda çok az miktarda olmak dışında su içmek istenmez”<sup>59</sup> açıklamasını yapan İbn Sīde'nin ifadeleri de söz konusu sözcüğün (إقماح) değil (قماح) formunda olduğunu desteklemektedir.

<sup>54</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamūsu'l-Mubūṭ Tercümesi*, 2: 1212.

<sup>55</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, 1: 457.

<sup>56</sup> Ebū Nasr İsmāil b. Hammād Cevheri, *Mu'cemu's-Sıhāb* (Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, 2012), 883; Cevheri, *Tacü'l-Luğa ve Sıhābu'l-'Arabīyye*, 1: 397. *es-Sıhāb* muhakkiki Abdulgafūr ‘Attār'ın Vankulu tarafından yapılmış olan bu hataya dipnotta işaret ettiği görülmektedir.

<sup>57</sup> Zemahşeri, *Esāsü'l-belāğa*, 2: 100.

<sup>58</sup> Sāhib, *el-Mubūṭ fi'l-luğa*, 2: 367.

<sup>59</sup> İbn Sīde, *el-Mubkem ve'l-mubūṭu'l-a'zam*, 3: 29.

### 2.1.10. “انتیاح” sözcüğü:

Mütercim Āsım, “انتیاح” sözcüğünü açıklarken “Cevherī gerçi bunu نَعَج maʿnāsına tefsir eylemiştir, lākin onun bu māddeye münāsib maʿnāsı yoktur. Bunda üç güne galat eylemiştir.” dedikten sonra el-Cevherī’nin bu sözcükle ilgili yanılıklarını sıralamış ardından da “Mütercim-i Şihāh bu hengāmelerden gafletle iftīʿāl bābından olarak resm eylemiştir.”<sup>60</sup> diyerek Vankulu’nun da el-Cevherī ile aynı yanılığa düştüğüne işaret etmektedir. Ancak *Vankulu Lüğati*’nin üçü Osmanlı döneminde<sup>61</sup> ve biri de 2014 yılında<sup>62</sup> olmak üzere elimizde mevcut bulunan dört baskısında da konu edilen kelime “iftīʿāl bābından olarak” değil ifʿāl bābından olarak “الإنتاح” şeklinde resm edilmiş gözükmektedir. Buna göre muhtemeldir ki Mütercim Āsım’ın istifade etmiş olduğu *Vankulu Lüğati* nüshası, matbaa baskılarında esas alınmış olan nüsha veya nüshalardan farklıdır.

### 2.1.11. “تنجز” sözcüğü:

“استنجاح” kelimesinin “Bir kimseden kendi hācetini revā eylemesini istemek” anlamına geldiğini belirttikten sonra Mütercim Āsım, kelimenin kullanımına ilişkin olarak “تَنَجَّحَ الْحَاجَّةَ” örneği cümlesine yer vermiş ve ardından da cümlede yer alan “تَنَجَّرُهَا” sözcüğünün “kazā-i hāceti talep eylemek maʿnāsına” geldiğine işaret ederek Vankulu’nun bu sözcüğe dair verdiği anlamı yersiz bulduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir: “Şihāh müterciminin burada<sup>63</sup> ve تَنَجَّرُ maddesinde<sup>64</sup> hācet bitirmek maʿnāsına tercemeleri nā-becādır.”<sup>65</sup>

Vankulu’nun bu sözcüğün kökü olan “نجر” için verdiği anlamı, sözcüğün *tefa’ale* ve *istef’ale* bapları için de verdiği görülmektedir. Ancak Mütercim Āsım’ın söz konusu kelimeyle ilgili açıklamalarında ez-Zemahşerī’nin *Esāsu’l-Belağa* adlı eseri ile el-Feyyūmī’ye ait *el-Misbāhu’l-Munir*’den yapmış olduğu aktarım eleştirisinde haklı olduğunu göstermektedir.

el-Mutarrizī’nin<sup>66</sup>, el-Feyyūmī’nin<sup>67</sup>, İbn Sīde’nin<sup>68</sup> “تنجز” ve “استنجح” sözcükleri için verdikleri anlam Mütercim Āsım’ın açıklamasını ve Vankulu’na eleştirisini destekler mahiyette

<sup>60</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamusu’l-Mubtî Tercümesi*, 2: 1243.

<sup>61</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Terceme-i sıhab-ı Cevherî*, 1. Bs (İstanbul: Darü’t-Tıbaatı’l-Mamure (İbrahim Müteferrika Matbaası), 1729), 1: 234; Vankulu Mehmed Efendi, *Tercüme-i Sıhab-ı Cevherî*, 2. Bs (İstanbul: Darü’t-Tıbaatı’l-Mamure (İbrahim Müteferrika Matbaası), 1756), 1: 130b; Vankulu Mehmed Efendi, *Tercüme-i Sıhab-ı Cevherî*, 3. Bs (İstanbul: Mühendishane Matbaası, 1802), 1: 227.

<sup>62</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 471.

<sup>63</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 472.

<sup>64</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 1000.

<sup>65</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamusu’l-Mubtî Tercümesi*, 2: 1244.

<sup>66</sup> Ebü’l-Feth Burhānüddin Nāsır b. Abdisseyid b. Alı Mutarrizî, *el-Muğrib fi tertibi’l-Mu’rib*, ed. Mahmūd Fāhūrî - Abdulhamid Muhtār (Halep: Mektebetu Üsāme b. Zeyd, 1979), 2: 289.

<sup>67</sup> Feyyūmî, *el-Misbāhu’l-Munir*, 226.

<sup>68</sup> İbn Sīde, *el-Mubkem ve’l-mubtî’l-a’zam*, 7: 300.

olmakla birlikte Dozy'nin<sup>69</sup> Butros el-Bustānî'nin *Mubātu'l-mubāt*<sup>70</sup> adlı eserine dayanarak yer verdiği "تنجز الشيء: Bir nesne bitmeye yaklaştı. Bu avamın kullanımıdır." şeklindeki açıklama Vankulu'nun verdiği anlamın halk dilinde mevcut olduğuna işaret etmektedir.

### 2.1.12. "حوالي" sözcüğü:

Mütercim Āsım, "التنقيح" sözcüğünün anlamının "Bu dahi kemikten ilik çıkarmak" olduğunu belirttiikten sonra "خَيْرُ الشَّعْرِ الْحَوِيُّ الْمُنْفَعُ" cümlesi ile ilgili olarak "Garıbdır ki Vankulu ve *Ķānūnū'l-Edeb* mütercimi حوئي kelimesini sene ma<sup>c</sup>nāsına haml ile şi<sup>c</sup>rin hayırlısı yılında çıkıp elfāz-ı sakileden pāk ola diye tefsir eylemiştir. Burada حوئ ise hazakat ve dikkat-i nazar ma<sup>c</sup>nāsınadır."<sup>71</sup> değerlendirmesinde bulunmuştur.

Vankulu'nun söz konusu cümle için verdiği tercüme Mütercim Āsım'ın da aktardığı gibi şöyledir: "yükālu: خَيْرُ الشَّعْرِ الْحَوِيُّ الْمُنْفَعُ Ya<sup>c</sup>nī "Şi<sup>c</sup>rin hayırlısı yılında çıkıp elfāz-ı sakileden pāk olandır."<sup>72</sup> Mütercim Āsım'ın eleştirisi bu cümledeki "حوئ" sözcüğüne verilen anlam üzerinde yoğunlaşmaktadır. Vankulu'nun bu sözcüğü "(şüirin) yılında çıkması" şeklinde tercüme etmesine itiraz ederek verilmesi gereken anlamın maharet, beceri ve bakış inceliği olarak anlaşılması mümkün olan "hazakat ve dikkat-i nazar" olduğunu ifade etmektedir.

Vankulu ve Mütercim Āsım tarafından açıklaması yapılan yukarıdaki cümlelerin kendisine ait olduğu ünlü muallaka şairlerinden Züheyr (ö. 609 civarı) şiirlerini bazen bir yılı bulan uzun bir zaman diliminde eleştiri süzgecinden geçirdikten sonra arz ederdi. Züheyr'in bu tür şiirleri "ḥavliyyātü / munaḳkaḥiyyātü / munaḳkaḥātü Züheyr (Züheyr'in yıllıkları) diye anılmış ve uzun süre devam eden şeyler için darbimesel gibi kullanılmıştır."<sup>73</sup> Buna göre her iki mütercimün çevirisini bağdaştırmak suretiyle "الحولي" sözcüğünün bir yıla kadar varan bir süre zarfında üzerinde inceden inceye düşünerek, süzgeçten geçirerek oluşturulmuş şiir için kullanılan bir sıfat olduğu ifade edilebilir.

### 2.1.13. "حرة" sözcüğü:

"السحاح" sözcüğünü açıklarken Mütercim Āsım, "Toprağı yumuşak ve soy ve pākize olan arza denir" anlamını vermiştir. Ardından da Vankulu'nun çevirisini şu sözlerle eleştirmiştir: "Garıbdır ki Vankulu, Şihāḥ'ın اللبنة الحرة kavlinde vāki<sup>c</sup> حرة kelimesini ḥā'nın

<sup>69</sup> Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmiletu'l-me'acimi'l-arabiyye*, trc. Muhammed Selim Nu'aymī - Cemāl Hayyāt (Bağdat: Dāru'ş-Şuūni's-Sekāfiyye el-Āmme, 1980), 10: 173.

<sup>70</sup> Butros Bustānī, *Mubātu'l-mubāt* (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1987), 880. Bustānī kelimenin kök anlamını da "sona erdi, bitti" olarak vermektedir.

<sup>71</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamūsu'l-Mubāt Tercümesi*, 2: 1253.

<sup>72</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, 1: 476.

<sup>73</sup> Süleyman Tülüçü, "Züheyr b. Ebī Sülme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 46: 44: 541. Ayrıca bk. Üsāme b. Munkız, *el-Bedi' fi Nakdi'ş-Şi'r*, ed. Ahmed Ahmed Bedevī - Hāmid Abdulmecid (Kahire: Mektebetü Mustafa el-Bābī el-Halebī, 1960), 295; Ebū Mansūr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmāil Seālibī - Muhammed Ebū'l-Fazl İbrāhim, *Simāri'l-Kulüb fi'l-Muzāf ve'l-Mensub* (Beirut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003), 180.



fethiyle vehm etmekle harāreti mülāyim olan yer<sup>74</sup> ile terceme eylemiştir. O ise ḥā-yı mazmūme iledir ki arz-ı tayyibe demektir.”<sup>75</sup>

Mütercim Āsım’ın eleştirisini “الحرّة” sözcüğü üzerinden yönelttiği görülmektedir. Eleştirisine göre Vankulu sözcüğü, özellikle de sözcüğün ilk harfini hatalı olarak okumuş ve bu hatalı okuyuşun neticesinde verdiği anlam da hatalı olmuştur. Elimizde mevcut *es-Sıhāb* baskılarında<sup>76</sup> ilgili sözcüğün açıklamasında gösterilmiş olan hareke de Mütercim Āsım’ı desteklemektedir.

Bunun yanı sıra İbn Manzūr<sup>77</sup> ve ez-Zebīdī’nin<sup>78</sup> de “السَخَاخ” sözcüğünü “الأرض الحرّة اللبّنة” olarak açıklarlarken “حرّة” kelimesini Mütercim Āsım’ın işaret etmiş olduğu gibi sözcüğünün ḥā harfinin harekesinin dammeli olarak kaydetmiş oldukları görülmektedir.

#### 2.1.14. “حَقْلَدٌ” sözcüğü:

“Pek bahıl ve nākes ve nāmerde denir” anlamını verdiği “حَقْلَدٌ” sözcüğüyle ilgili “رَجُلٌ حَقْلَدٌ أَي ضَيِّقٌ بَجِيلٍ” örnek kullanımına yer veren Mütercim Āsım, Vankulu’nun tercümesini sıkıntılı gördüğünü ifade etmek suretiyle “Vanulu’nun حَقْلَدٌ’i hulku dar olan bahıl ile tercemesi<sup>79</sup> müzāyakalıdır.”<sup>80</sup> diyerek eleştirmektedir.

Vankulu’nun “hulku dar olan bahıl” olarak tercüme ettiği el-Cevherī’ye ait ibare “الضَيِّقُ البَحِيلُ”<sup>81</sup> şeklindedir. Mütercim Āsım’ın aynı sözcüğü açıklarken “ضَيِّقٌ” sözcüğünün cimrilik anlamına da geldiğini el-Firūzābādī’nin *Besāir* adlı eserine dayandırarak belirtmesi ve bizzat Vankulu tarafından “Ve صَاقٌ (kelimesi) بَحْلٌ (=cimrilik etti) ma’nāsına da gelir; yukālu: صَاقُ الرَّجُلِ إِذَا بَحَلَ”<sup>82</sup> şeklindeki açıklaması Mütercim Āsım’ın değerlendirmesini desteklemektedir.

#### 2.1.15. “مرفدى” sözcüğü:

Mütercim Āsım bu kelimenin “Umūr ve mesālihinde cüst ve çālāk olan” yani çabuk ve çevik adam anlamında olduğunu ifade etmiş ardından da bu kelimenin “Ve bu اِرْقَادٌ-ı mezkūrdan mifcillā veznindedir” diyerek sözcüğün köküne işaret etmiştir. Çünkü Vankulu’na yönelttiği “Burada Vankulu merhūm uykuya varmıştır.”<sup>83</sup> eleştirisi sözcüğün hangi kökten türemiş olduğuyla ilgilidir.

<sup>74</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 492.

<sup>75</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamūsü'l-Mubtū Tercümesi*, 2: 1288.

<sup>76</sup> Cevherī, *Tācu'l-Luğa ve Sıhābu'l-'Arabīyye*, 1: 423; Cevherī, *Mu'cemu's-Sıhāb*, 481.

<sup>77</sup> İbn Manzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 3: 1962.

<sup>78</sup> Zebīdī, *Tācu'l-'Arūs min Cevāhiri'l-Kamūs*, 7: 269.

<sup>79</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 541.

<sup>80</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamūsü'l-Mubtū Tercümesi*, 2: 1409.

<sup>81</sup> Cevherī, *Tācu'l-Luğa ve Sıhābu'l-'Arabīyye*, 2: 466.

<sup>82</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 1650.

<sup>83</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamūsü'l-Mubtū Tercümesi*, 2: 1436.

Mütercim Āsım'ın “رَقْدًا” kökünden türemiş olduğunu değerlendirdiği sözcüğe Vankulu, “رقد” kökünden geldiğini kabul ettiğinden dolayı olsa gerek “Şol kimsedir ki mesâlihın tedârük etmede uykuya vara.”<sup>84</sup> anlamını vermiştir. Oysa “مرقدى” sözcüğünden hemen önce yer alan “رَقْدًا” kelimesi için Vankulu, “Sür'at etmek”<sup>85</sup> anlamını vermiş fakat anlaşıldığı kadarıyla el-Cevherî'nin “أَيُّ رَقْدٌ فِي أُمُورِهِ” açıklamasında “يرقدُ” sözcüğünde son harfin şeddeli okunacağını gözden kaçırmış olduğundan Mütercim Āsım'ın haklı eleştirisine hedef olmuştur.

Ayrıca es-Sâhib b. Abbād'ın<sup>86</sup> aynı sözcük için “işlerinde süratli davranan adam” anlamını vermiş ve “ترقيد” sözcüğünün de “süratli bir şekilde yapılan bir yürüme çeşidi” anlamına geldiğini işaret etmiştir. Bu da ilgili sözcük için Vankulu tarafından verilen anlamın isabetli bir anlam olmadığına işaret etmektedir.

#### 2.1.16. “وتين” sözcüğü:

Mütercim Āsım, “الوريدان” sözcüğü ile ilgili olarak yapmış olduğu açıklamaların sonunda “Vankulu merhûm garîb terceme eylemiştir, fe'lyunzar.”<sup>87</sup> diyerek Vankulu'nun tercümesine dikkat edilmesini, incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Vankulu ilgili sözcük hakkında “حَبْلُ الْوَرِيدِ” bir damardır ki °Arab tâ'ifesi وَتَيْنٌ'dendir diye zu'c'm ederler. Ve وَتَيْنٌ şahdamar dedikleri damardır ki boynun iki cânibinde olan kalın damarlardır.”<sup>88</sup> açıklamasında bulunmuştur.

Vankulu'nun açıklaması ile karşılaştırıldığında Mütercim Āsım'ın “Vankulu merhûm garîb terceme eylemiştir” ifadesi ile neyi kastettiği net olarak anlaşılammamaktadır. Bu nedenle olsa gerektir ki İlyas Karşlı tarafından Mütercim Āsım'ın işaret ettiği yerde bir garipliğe rastlanmadığı şeklinde değerlendirilmiştir.<sup>89</sup> Ancak Vankulu'nun “وتين” maddesinde “Yürekde bir damardır ki munkatü° oldukça sâhibi helâk olur.”<sup>90</sup> şeklindeki açıklamasıyla karşılaştırıldığında “حَبْلُ الْوَرِيدِ” için verdiği anlam sırasında “وتين” sözcüğü ile ilgili yapmış olduğu açıklamanın “garipliği” ortaya çıkmaktadır. Zira “حَبْلُ الْوَرِيدِ” Mütercim ‘Asım'ın da belirttiği üzere boyunda bulunan şahdamarlardan her biri; “وتين” ise şahdamarların bağlı bulunduğu ve yeri kalp olan damar için kullanılmaktadır.

<sup>84</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, 1: 553.

<sup>85</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, 1: 553.

<sup>86</sup> Sâhib, *el-Mubtî fi'l-luğa*, 5: 345.

<sup>87</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamûsu'l-Mubtî Tercümesi*, 2: 1632.

<sup>88</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, 1: 636-637.

<sup>89</sup> Karşlı, *Mütercim Ahmed Āsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*, 165.

<sup>90</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, 2: 2333.

el-Halil b. Ahmed<sup>91</sup>, Ebū Hayyān<sup>92</sup> ve ez-Zemahşerî'nin<sup>93</sup> “وتين” sözcüğünün anlamını kalbe bağlı, kalbi besleyen, karaciğeri besleyen damar olarak vermiş olmaları; “وريد” sözcüğünün için ise el-Feyyūmî<sup>94</sup> ve el-Fettinî<sup>95</sup> tarafından boyunda mevcut bulunan damar olarak açıklanması iki sözcük arasındaki anlam farkını ortaya koymakta olup bu farkın Vankulu tarafından “حبل الوريد” ifadesini açıklarken gözden kaçırıldığını göstermektedir.

#### 2.1.17. “حصر” sözcüğü:

Mütercim Āsım, “الحصر” sözcüğünün “Bir adamı bir daracık yere tıkayıp etrafından sıkıştırmak” anlamına geldiğini ifade ettikten sonra “Vankulu merhūm dar etmek ve ihāta etmekle<sup>96</sup> tercemesi garıbdır.” sözleriyle Vankulu’nu eleştirmekte ve ardından da doğru kabul ettiği anlama “Cevherî عَلَيْهِ وَأَخَاطُهُ بِهِ صَبَقَ” ibaretiyle irād eylemekle etrafını çevirip sıkıştırmak demek olur.”<sup>97</sup> sözleriyle işaret etmektedir.

Vankulu’nun “dar etmek” ifadesinde bir nesneyi sıkıştırmak anlamından daha ziyade nesnenin bizatihi kendisini dar yapmak, nesnenin kendi hacminde daraltmada bulunmak anlamı öne çıkmakta olduğundan Mütercim Āsım bu eleştirisinde haklı gözükmektedir.

Diğer sözlükçülerden örnek olarak el-Feyyūmî’nin<sup>98</sup> ve İbn Sîde’nin<sup>99</sup> açıklamalarında da görüldüğü üzere “حصر” fiili ihata etti, kuşattı, yoluna veya işine devam etmesine mani oldu anlamlarına; “حصر” fiili ise daraldı, konuşmada veya okumada takıldı anlamlarına gelmektedir. Vankulu’nun “تصيين” maddesi ile ilgili açıklamada el-Cevherî’ye ait olup tercüme etmeksizin yer verdiği “صَيَّقْتُ عَلَيْكَ الْمَوْضِعَ”<sup>100</sup> şeklindeki örnek cümleden de bu sözcüğün, nesnenin kendinin daraltılması anlamını değil, nesnenin bulunduğu yerin daraltılması anlamı taşıdığı görülmektedir.

#### 2.1.18. “اغتراز” sözcüğü:

Mütercim Āsım, bu sözcükle ilgili açıklamada bulunurken verdiği ikinci anlamda “Ve bir adamın bir semte seyr ve seferi hengāmı gelip çatmak ma<sup>c</sup>nāsına müsta<sup>c</sup>meldir ki pā der-rikāb olmak ta<sup>c</sup>bîr olunur; yukālu: “إِغْتَرَزَ السَّبْرُ إِذَا دَنَا” dedikten sonra “Vankulu merhūm <sup>c</sup>acîb

<sup>91</sup> Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, 4: 346.

<sup>92</sup> Ebū Hayyān Esīruddīn Endelūsī, *Tuhfetu'l-erib bi-mā fl'l-Kur'āni mine'l-ğarib*, ed. Semīr Meczūb (Beyrut: el-Mektebu'l-İslāmī, 1983), 319.

<sup>93</sup> Zemahşerî, *Esāsu'l-belāğā*, 2: 319.

<sup>94</sup> Feyyūmî, *el-Misbāhu'l-Munir*, 251.

<sup>95</sup> Fettinî, *Mecma'u bibāri'l-envar fi ġarāibi'l-Tenzil ve letāifi'l-abbār*, 5: 10.

<sup>96</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 729.

<sup>97</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamūsü'l-Mubtî Tercümesi*, 2: 1867. Bk. Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 729.

<sup>98</sup> Feyyūmî, *el-Misbāhu'l-Munir*, 53.

<sup>99</sup> İbn Sîde, *el-Mubkem ve'l-mubtî'l-a'zam*, 3: 143.

<sup>100</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 1650.

tercüme eylemiştir.”<sup>101</sup> diyerek Vankulu'nun tercümesine katılmadığını belirtmektedir ki Vankulu, bu kelime için “Seyr az olmak, varılacak yer yakın olmakla”<sup>102</sup> anlamını uygun görmüştür.

Mütercim Āsım'ın ez-Zemahşerî'den<sup>103</sup> ve İbnü'l-Esîr'den<sup>104</sup> yapmış olduğu aktarımlar yanında diğer dilcilerin eserlerinde ilgili sözcüğün anlamına dair yer verdikleri açıklamaları “yolculuk zamanının yakın olduğu” anlamını, yani Mütercim Āsım'ın tercümesini desteklemektedir.

İbn Sîde<sup>105</sup> ve el-Medîni<sup>106</sup> “yola çıkması yaklaştı” anlamını vermiş oldukları bu sözcük için İbn Fâris de aynı anlamı verdikten sonra “اغترزت السير اغترازاً” cümlesini zikretmesinin ardından “Yolculuğun yakın görülmesi manasındadır. Yani sanki ayağımı üzengiye şu an koymuş durumdayım.”<sup>107</sup> şeklinde ilave bir açıklamada bulunmuştur. Dolayısıyla ilgili sözcüğün yolculuk süresinin az, varılacak yerin kısa olması manasından ziyade yolculuk zamanının yakın olduğu anlamına geldiği daha baskın görülmektedir.

#### 2.1.19. “دعس” sözcüğü:

“دعس” sözcüğünü Mütercim Āsım “Bir kaba haşviyyât tepip doldurmak ma'nâsınadır, yastık ve çuval ve garâr makûlesine pamuk ve yün ve kıtık makûlesini doldurmak gibi” diye tarif ettikten sonra “دَعَسَ الْوَعَاءَ دَعْسًا مِنَ الْبَابِ الثَّالِثِ إِذَا حَشَاهُ” örneği vermektedir. Vankulu'nu bu örnek cümlede “حشا” sözcüğü üzerinden eleştirerek “Vankulu merhûm حَشُوْ kelimesini musahhaf vehm eylemiştir.”<sup>108</sup> ifadelerini kullanmaktadır.

Vankulu aynı sözcüğü açıklarken yer verdiği “دَعَسْتُ الْوَعَاءَ إِذَا حَسَوْتَهُ” örnek cümlesini “حسا” sözcüğü ile zikrederek bu sözcüğün anlamını “Ve حَسُوْ ḥā-i mühmele ve sîn-i mühmele ile bir nesneyi şey°en fe-şey°en içmektir.”<sup>109</sup> olarak vermiştir.

*es-Sihâb*'ın elimizde mevcut baskıları<sup>110</sup> da ilgili kelimeyi “حَشُوْ” sözcüğü ile açıklamakla Mütercim Āsım'ın yöneltmiş olduğu eleştiride haklı olduğunu göstermektedir. Bununla

<sup>101</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kâmûsu'l-Mubûl Tercümesi*, 3: 2510.

<sup>102</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 989.

<sup>103</sup> Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğâ*, 1: 699.

<sup>104</sup> Mecdüddîn İbnü'l-Esîr - Ali b. Hasan Halebî, *en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-Eser* (Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 2000), 668.

<sup>105</sup> İbn Sîde, *el-Mubkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, 5: 441.

<sup>106</sup> Medîni, *el-Mecmû'u'l-mugîs fî garibeyi'l-Kur'an ve'l-hadis*, 2: 552.

<sup>107</sup> İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, 4: 416.

<sup>108</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kâmûsu'l-Mubûl Tercümesi*, 3: 2614.

<sup>109</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 1033.

<sup>110</sup> Cevherî, *Tacü'l-Lüğa ve Sihâbu'l-'Arabîyye*, 3: 959; Cevherî, *Mu'cemu's-Sihâb*, 344.

birlikte es-Sâhib b. Abbād<sup>111</sup> ve es-Sāğānî'nin<sup>112</sup> vermiş olduğu anlamda “حشا” sözcüğünün kullanılmış olduğu görülmektedir.

### 2.1.20. “خلع” sözcüğü:

Mütercim Āsım bu kelimenin “Esvāb makûlesini soyup çıkarmak” anlamında olduğunu ifade etmiştir. Sözcüğün kullanımıyla alakalı olarak “elbise ve ayakkabıyı çıkardı” anlamında “خَلَعَ ثَوْبَهُ وَنَعْلَهُ خُلْعًا” cümlesine yer vermiş ve bu cümle ile ilgili olarak Vankulu'na şu eleştiriyi yöneltmiştir: “Burada Şihāh nüshalarında وَنَعْلَهُ °akibinde وَقَائِدُهُ °ibâreti dahi mersûm olup mütercimi Vankulu merhûm münâsebetinde iştibâh eylemiştir. Kaldı ki orada قَائِدٌ'den murâd boyuna geçirilen yular makûlesi olmakla misâle münâsebet-i tāmmesi olduğu nümâyândır.”<sup>113</sup>

Mütercim Āsım'ın “Şihāh nüshalarında” diyerek işaret ettiği gibi Vankulu aynı örnek cümleye “قائد” sözcüğüyle birlikte “خَلَعَ ثَوْبَهُ وَنَعْلَهُ وَقَائِدُهُ خُلْعًا” şeklinde yer vermiş ve akabinde de şu açıklamada bulunmuştur: “Sâhib-i Şurāh قَائِدُهُ'yu bu makâmda “mûze” ile tefsîr etmiştir ve lâkin قَائِدٌ'in o ma'nevâya gelmesi zâhir değildir. Ve ba'zı nüsah-ı Cevherî'de lafz-ı قَائِدٌ sonradan yazılmıştır, gâlibâ makâma çendân mülâyemeti olmadığı için tarh olunmuştur.”<sup>114</sup>

Vankulu bu açıklamasında “قائد” sözcüğü ile alakalı olarak *es-Sihâb*'ın Farsça çevirisi olan *es-Surâb* mütercimi Cemâl el-Karşî'nin çizme anlamında “mûze” ile açıklamasını uygun görmediğini belirttiği gibi *es-Sihâb*'ın bazı nüshalarında bu sözcüğün sonradan yazılmış olduğunu ifade edip sözcüğün bu örnek cümleden çıkarılmış olmasını “خلع” kelimesinin anlamıyla uyumlu olmamasına bağlamaktadır.

Arap sözlüklerinde “قائد” sözcüğünün Mütercim Āsım'ın ifade ettiği gibi yular anlamına geldiğini açıkça belirten bir ifade tespit edemedik. Bununla birlikte “قائد” kelimesinin bağlamak, bukağılamak gibi anlamlara gelen “ق ي د” kök harflerinden türemiş olduğu varsayılırsa ve ayrıca Vankulu'nun “قائد” kelimesiyle aynı kökten olan “استقادة” kelimesini “yuların teslim etmek”<sup>115</sup>; “مقود” kelimesini de “Şol iptir ki yulara yâhûd oyana bağlayıp davarı onunla yederler” şeklindeki açıklaması göz önünde bulundurulursa, zayıf da olsa Mütercim Āsım'ın eleştirisinde haklı olduğu ifade edilebilir.

<sup>111</sup> Sâhib, *el-Mubtî fî'l-luğa*, 1: 354.

<sup>112</sup> Ebü'l-Fezâil Radyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen Sâğānî, *el-'Ubbü'z-ğabir ve'l-lübabü'l-fâbir*, ed. Muhammed Hasan Âl Yâsîn (Bağdat: Dâru's-Şuûnî's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, 1987), 2: 158.

<sup>113</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kâmûsu'l-Mubtî Tercümesi*, 4: 3313.

<sup>114</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 1330.

<sup>115</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1: 613.

Ayrıca “قائد” sözcüğünün Mütercim Āsım’ın işaret ettiği yular manasından uzak olarak “komuta eden” anlamına geldiği göz önünde bulundurulduğunda ilgili örneğin “komutanı görevinden aldı, azletti” manasını taşıdığı değerlendirilebilir. Nitekim “خلع” kelimesinin bu anlamına el-Feyyūmī<sup>116</sup> ve ez-Zemahşerī<sup>117</sup> işaret etmişlerdir. İbn Sīde’nin “komutanını değiştirdi” anlamına gelen “وخلع قائده خلعا: أداله”<sup>118</sup> açıklaması da bunu desteklemektedir.

Bununla birlikte el-Halil b. Ahmed’in “خلع خفته وفیده”<sup>119</sup> açıklaması ile es-Sāhib b. ‘Abbād’ın “وخلع قايده ودابته”<sup>120</sup> şeklindeki açıklamasında yer alan bağ, bukağı anlamındaki “قيد” ve bükülmüş ip anlamına gelen “قليد” sözcükleri Mütercim Āsım’ın “قائد” kelimesi için uygun gördüğü “yular” anlamıyla irtibatlı bulunmaktadır. Netice itibarıyla söz konusu fiilin, nesnesine göre görevden azletme anlamında da ipi, bukağıyı, yuları çözüp salıvermek anlamında da kullanıldığı görülmektedir.

### 2.1.21. “ذو البطن” ifadesi:

Mütercim Āsım, “رجيع” kelimesini açıklama sadedinde bir anlamının da “Ve insān necāsetine denir.” ifadesiyle zikrettikten sonra bu isimlendirmenin nedenini “Bunlar hālet-i ūlāsından mercū<sup>c</sup> olduklarına mebnīdir.” sözleriyle açıklamaktadır. Vankulu’na yönelik eleştirisi ise sözcüğün bu anlamıyla ilgili olarak kinayeli kullanımıdır ki Mütercim Āsım bunu şöyle dile getirmiştir: “Arablar neces-i insānīden ذو البطن ile kināye ederler. Burada Vankulu merhūm batnından bir garīb ma<sup>c</sup>nā izhār eylemiştir.”<sup>121</sup>

Mütercim Āsım’ın alaycı bir üslupla ve Vankulu’nun kendi açıklamasından mülhem bir ifadeyle “batnından bir garīb ma<sup>c</sup>nā izhār eylemiştir” diyerek eleştirdiği tercüme şu şekildedir: “رجيع kesret-i eklden karın sāhibi olan kimseye de derler ذو البطن ma<sup>c</sup>nāsına.”<sup>122</sup>

Vankulu’na yöneltmiş olduğu bu eleştiride Mütercim Āsım haklı gözükmektedir. Çünkü söz konusu ifade için Arap sözlüklerinde yapılmış olan açıklamalar Vankulu’nun verdiği anlama değil Mütercim Āsım’ın tercümesine destek olmaktadır. İbn Manzūr, *Lisānu’l-‘Arab*’da bu ifadenin “رجيع” sözcüğünden kinaye olarak kullanıldığını belirterek “القي الرجل ذا بطنه” örneğini zikretmiştir. Örnek kabilinden yer verdiği “ألت الدجاجة ذا بطنها” ve “ألت المرأة ذا

<sup>116</sup> Feyyūmī, *el-Misbāhu’l-Munir*, 68.

<sup>117</sup> Zemahşerī, *Esāsu’l-belāğa*, 1: 262-263.

<sup>118</sup> İbn Sīde, *el-Mubkem ve’l-mubūtu’l-a’zam*, 1: 139.

<sup>119</sup> Halil b. Ahmed, *Kitābu’l-Ayn*, 1: 434.

<sup>120</sup> Sāhib, *el-Mubūtu’l-luğa*, 1: 125. (Eseri neşreden şöyle bir dipnota yer vermiştir: Esas aldığımız iki nüshada (قايده) şeklinde yer almakta olup makbul bir anlama sahiptir. *el-Ayn*, *el-Mubkem* ve *et-Tāc* adlı eserlerde (خلع) olarak geçmektedir.)

<sup>121</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kāmusu’l-Mubūtu Tercümesi*, 4: 3343.

<sup>122</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 1345.



بطنها”<sup>123</sup> örneklerinden hareketle bu ifadenin hayvan ya da insan tersi anlamından daha geniş bir şekilde insan ya da hayvanın karnında var olan şeyler için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

el-Cevherî'nin zikretmiş olduğu “الروث والبرع وذو البطن”<sup>124</sup> şeklindeki açıklamanın bağlamı da aslında bu ifadenin “karın sâhibi olan kimse” anlamından çok diğer anlama yakın olduğuna işaret etmektedir. Muhtemeldir ki Vankulu, bu ifadenin kinayeli bir anlam taşıdığı gözden kaçırarak hakiki anlama yönelmiş ve haklı eleştiriye maruz kalmıştır.

Vankulu'nun vermiş olduğu anlamda “بطين”, “بطن” ve “مِبْطَان”<sup>125</sup> sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu ifadeye benzeyen “ذو البطن” ifadesinin bir lakap olarak sahabilerden Üsâme b. Zeyd için kullanılmış olduğu Kadı İyâz tarafından ifade edilmektedir.<sup>126</sup>

### 2.1.22. “رصع” sözcüğü:

Mütercim Âsım “الرصع” sözcüğünü “Hurmâ ağacının dibinde çıkan fidanlara denir” diyerek açıkladıktan sonra “Vankulu merhûm النخل lafzını ihmâlle bulmakla bal arılarının yavrularıyla tercüme eylemiştir.”<sup>127</sup> ifadeleriyle Vankulu'nu eleştirmektedir. Mütercim Âsım'ın sözünü ettiği, el-Cevherî'nin ilgili sözcüğün açıklamasında dile getirdiği “فراخ النحل” ifadesindeki hurma ağacı anlamındaki “النحل” sözcüğünün Vankulu tarafından noktasız olarak bal arısı anlamına gelen “النحل” şeklinde okunarak anlam verilmiş olmasıdır.

Vankulu bu sözcüğü “Bal arısının yavrularına dahi derler فراخ نحل ma<sup>c</sup>nâsına.”<sup>128</sup> sözleriyle açıklamaktadır. Vankulu, söz konusu kelimenin bal arısı anlamında “النحل” şeklinde okunması hususunda yalnız değildir. *Lisânu'l-'Arab*<sup>129</sup>, *Tâcu'l-'Arûs*<sup>130</sup> ve *Tebzîbu'l-Luğâ*<sup>131</sup> gibi kaynaklarda ilgili ifade Vankulu'nun da okuduğu şekilde bal arısı yavruları anlamında “فراخ النحل” şeklinde yer almıştır. Ancak bu ifadedeki “النحل” sözcüğünün bal arısı anlamında noktasız olarak telaffuz edilmesi ve yazılmasının hatalı olduğu özellikle el-Ezherî (ö.370/980)'ye dayandırılarak ifade edilmiştir. Mütercim Âsım gibi söz konusu hataya dikkat çeken sözlük müellifleri yanında *es-Sıhâb*'in mevcut baskılarında<sup>132</sup> hurma fidanları anlamında

<sup>123</sup> İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1: 304. Ayrıca bk. Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, 1: 146; İbn Sîde, *el-Mubkem ve'l-mubtû'l-a'zam*, 9: 192.

<sup>124</sup> Cevherî, *Tâcu'l-Luğâ ve Sıhâbu'l-'Arabîyye*, 3: 1217.

<sup>125</sup> Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 97.

<sup>126</sup> Ebü'l-Fazl İyâz b. Mūsâ b. İyâz el-Yahsubî Kadı İyâz, *İkmalü'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*, ed. Yahyâ İsmâil (Mansura: Dâru'l-Vefâ, 1998), 1: 373.

<sup>127</sup> Mütercim Âsım Efendi, *Kamûsu'l-Mubtî Tercümesi*, 4: 3347.

<sup>128</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 1347.

<sup>129</sup> İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3: 1655.

<sup>130</sup> Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâbiri'l-Kamûs*, 21: 91.

<sup>131</sup> Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher Ezherî, *Tebzîbu'l-Luğâ*, ed. Heyet (Mısır: ed-Dâru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, trs.), 2: 23.

<sup>132</sup> Cevherî, *Tâcu'l-Luğâ ve Sıhâbu'l-'Arabîyye*, 3: 1219; Cevherî, *Mu'cemu's-Sıhâb*, 409.

“فراخ النحل” şeklinde kaydedilmiş olması Vankulu’na yöneltilen eleştirinin haklı olduğu kanaatine yol açmaktadır.

Bu hususu Mütercim Āsım Efendi’nin “Hataları” başlığı altında ele almış olan İlyas Karşı, Arap diline ait çeşitli klasik sözlüklere dayanarak “bal arısı yavruları” anlamının doğru olduğunu belirtmektedir.<sup>133</sup> *el-Muhassas* adlı eserinde konulu sözlüklere yer vermiş olan İbn Sîde’nin arılarla ilgili ve hurma ağaçlarıyla ilgili olan bölümleri incelediğimizde mütercimlerimiz arasında farklı şekillerde tercümesi yapılan bu kelimenin “bal arısı yavruları” anlamına geldiğini el-Halil b. Ahmed’in *Kitabu’l-‘Ayn* adlı eserine istinat ederek aktarmaktadır.<sup>134</sup>

### 2.1.23. “خرم” sözcüğü:

Mütercim Āsım “إسافة” kelimesinin bir anlamının da “Ve sahtiyânın dikişlerini sökmek” olduğunu söyledikten sonra yer verdiği örnek cümleyi şu şekilde tercüme etmiştir: “أَسَافَ الْخَارِزُّ أَيَّ أُنْأَى فَأُخْرِمَتِ الْخُرْزَانِ Ya<sup>en</sup>ī “Dikici sahtiyânın dikişini iyice etmemekle iki tarafın dikişi söküldü.” Bunun ardından da örnek cümlede geçen ve “خرم” kökünden gelen sözcükle ilgili olarak Vankulu’nun verdiği anlamı “Vankulu, bunu boncuk delmek<sup>135</sup> ile terceme eylemiştir. خُرْزَةَ ħ̣ā’nın fethiyle ahz eylediğine mebnî, fe-tebassar.”<sup>136</sup> sözleriyle eleştirmektedir. Vankulu “إسافة” maddesinde yapmış olduğu bu açıklamaya rağmen “خرم” maddesinde “Sahtiyânın dikişin sökmek”<sup>137</sup> açıklamasına yer vermekle Mütercim Āsım’ı eleştirisinde haklı çıkarmaktadır.

es-Sâhib b. ‘Abbād’ın “أساف” sözcüğü için “(su kırbasını) bozdu”<sup>138</sup> anlamı ile İbn Sîde’nin “خرم” fiili için “(derinin dikiş yerlerini) ayırdı”<sup>139</sup> şeklinde vermiş olduğu anlam da Mütercim Āsım’ın değerlendirmesini destekler mahiyettedir.

### 2.1.24. “فرسك” sözcüğü:

“فرسك” kelimesinin şeftali anlamına geldiğini ifade eden Mütercim Āsım, kelimenin bir diğer görüşe göre ise bir şeftali türüne işaret ettiğini şu sözlerle dile getirmektedir: “alā-kavlin tüysüz ve kızıl nev<sup>ine</sup> denir ki et şeftali ta<sup>b</sup>ir olunur yâhūd çekirdeğinden ayrılır olanına denir.” Bu ifadelerin sonrasında zikretmiş olduğu “أَكَلْنَا الْفَرَسِكَ أَيَّ الْخَوْخِ أَوْ هُوَ صَرَبٌ مِنْهُ أُجْرَدُ أَحْمَرٌ أَوْ مَا “ما يَنْفَلِقُ عَنِ نَوَاهُ” örnek cümlesinde yer alan “ما يَنْفَلِقُ عَنِ نَوَاهُ” ifadesinden hareketle Vankulu’na eleştiri

<sup>133</sup> Karşı, *Mütercim Ahmed Āsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*, 169.

<sup>134</sup> Ebü’l-Hasen Ali b. İsmâil ed-Darîr el-Mürsî İbn Sîde, *el-Muhassas* (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, trs.), 2/8: 181.

<sup>135</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 1515.

<sup>136</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamûsu’l-Mubtî Tercümesi*, 4: 3740.

<sup>137</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 2039.

<sup>138</sup> Sâhib, *el-Mubtî fi’l-luğâ*, 8: 391.

<sup>139</sup> İbn Sîde, *el-Mubkem ve’l-mubtî’l-a’zam*, 5: 183.

yönelmektedir. Mütercim Āsım bu eleştirisinde “Vankulu merhūm مَا يَنْفَلِقُ مَا lafzındaki مَا kelimesini nāfiyyeye haml ile inhirāf eylemiştir.”<sup>140</sup> demektedir.

Mütercim Āsım’ın da tespit ettiği gibi Vankulu söz konusu ifadeyi “Bir nev° şeftalidir ki çekirdeğinden ayrılmaz.”<sup>141</sup> tercümesiyle aktarmıştır. Ancak *es-Sıhab*’ın mevcut baskılarını incelediğimizde durumun Mütercim Āsım’ın belirttiği gibi olmadığı görülmektedir. el-Cevherî’nin açıklaması şu şekildedir: “الفرسك: ضَرَبْتُ مِنَ الْحَوْخِ لَيْسَ يَتَفَلِقُ عَنْ نَوَاهِ”<sup>142</sup> el-Cevherî’nin açıklamasında “مَا” yerine “لَيْسَ” kelimesi mevcuttur ki bu ibareye göre Vankulu’nun tercümesinde herhangi bir sorun gözükmemektedir. Fakat *es-Sıhab*’ı tahkik ederek neşreden Abdulğafūr ‘Attār, *es-Sıhab*’ın bazı nüshalarında el-Cevherî’nin yukarıdaki ifadesindeki “لَيْسَ” kelimesinin yerine “أَمْلَسَ” kelimesinin bulunduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla iki mütercim arasındaki bu anlaşmazlığın istifade ettikleri nüshalar arasındaki farklılıktan kaynaklandığını söylemek mümkün olmakla birlikte hangi tercümenin isabetli olduğu konusunda Arap dili sözlüklerinde yeterli bilgi tespit edilememiştir.<sup>143</sup>

#### 2.1.25. “تَحَلَّلَ” sözcüğü:

“تَحَلَّلَ” sözcüğünün bir anlamının da “Ve bir nesnenin ortasına işleyip geçmek” olduğunu belirten Mütercim Āsım “تَحَلَّلَ الشَّيْءُ فِيهِ إِذَا نَقَدَ فِيهِ” örneğini zikrettikten sonra örnekte yer alan “نَقَدَ” sözcüğünden hareketle Vankulu’na gerekçesiyle birlikte eleştiri yönelmektedir: “Vankulu merhūm نَقَدَ lafzını gālibā ihmālle bulduğundan bir nesne tamām olmak<sup>144</sup> ma°nāsına terceme eylemiştir.”<sup>145</sup>

Ancak Mütercim Āsım eleştirisinin “نَقَدَ lafzını gālibā ihmālle bulduğundan” kısmında isabetli görünmemektedir. Zira Vankulu’nun “نَقَدَ” lafzını ihmālle bulup “نَقَدَ” olarak okuyarak anlam vermiş olduğunu varsaydığımızda “bitmek, tükenmek” manasına gelen bu sözcüğe “bir nesne tamām olmak” anlamını vermesi pek mümkün gözükmemektedir. Kanaatimizce Vankulu sözcüğü “ihmālle”, yani noktasız değil, noktalı olarak “نَقَدَ” şeklinde “bulmuş” fakat bu sözcüğün “gerçekleşti, vuku buldu” anlamından hareketle “tamām olmak” manasına tercüme etmiştir. Mütercim Āsım, eleştirisinin anlamla ilgili bölümünde haklı görünürken aynı eleştirinin gerekçesinde isabet gösterememiştir.

<sup>140</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamûsu'l-Mubtâ Tercümesi*, 5: 4279.

<sup>141</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 1746.

<sup>142</sup> Cevherî, *Tacü'l-Luğâ ve Sıhabu'l-'Arabîyye*, 4: 1603.

<sup>143</sup> Örnek olarak bk. Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, 3: 311; Zebîdî, *Tacü'l-'Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*, 28: 297-298; İbnu'l-Esîr - Halebî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-Eser*, 699.

<sup>144</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 1828.

<sup>145</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamûsu'l-Mubtâ Tercümesi*, 5: 4467.

Kum birikintisinin arasından geçen yola “خَلَّ” denildiğini ifade eden el-Halil b. Ahmed<sup>146</sup> ve es-Sâhib b. ‘Abbād’ın<sup>147</sup>; aralarına girdim anlamında “تَخَلَّتِ الْقَوْمَ” denildiği söyleyen el-Feyyūmî’nin<sup>148</sup> ve insan benliğinin tam ortasında yer aldığı için yahut da okun hedefteki etkisine benzer şekilde insanda etki ettiği için “sevgi” anlamında “خَلَّةٌ” denildiğini ifade eden er-Rāğib el-İsfahānî’nin<sup>149</sup> açıklamaları Mütercim Āsım’ın vermiş olduğu anlamı destekler niteliktedir.

#### 2.1.26. “مغاولة” sözcüğü:

“Mübādere ve müsābaka maʿnāsınadır” diyerek anlam verdiği “مغاولة” sözcüğüne ilişkin Vankulu’nun “Değişmek, mübādele maʿnāsına.”<sup>150</sup> açıklamasını eleştiren Mütercim Āsım bu eleştirisindeki gerekçesini, Vankulu’nun istifade ettiği nüshanın hatalı oluşuna bağlayarak şöyle söylemektedir: “Mütercim-i Şihāh mübādele ile beyān eylemekle zāhiren nüshası galat imiş.” Ardından da “hattā Nihāye’de البُعْدُ مِنَ الْعَوْلِ أَيُّ الْبُعْدِ الْمَغَاوَلَةُ الْمُبَادَرَةُ فِي السَّبْرِ وَأَصْلُهُ مِنْ الْعَوْلِ أَيُّ الْبُعْدِ” ibaretiyle mersümdür.”<sup>151</sup> diyerek kendi verdiği anlamı desteklemektedir.

Gerçekten de durum Mütercim Āsım’ın dediği gibidir. Muhtemelen Vankulu’nun istifade ettiği *es-Sıhab* nüshasında bir istinsah hatası olarak “المبادأة” şeklinde olması gereken sözcük “المبادلة” olarak yer almış ya da göz yanılması sonucu bu şekilde okunmuştur. *es-Sıhab*’ın baskılarında<sup>152</sup> bu kelime “المبادأة” olarak yer almaktadır. Bununla birlikte diğer Arap dili sözlüklerinde “مغاولة” kelimesinin “مبادرة” olarak açıklanmış olduğu görülmektedir.<sup>153</sup>

#### 2.1.27. “مواحلة” sözcüğü:

Mütercim Āsım bu kelimenin anlamıyla ilgili olarak “Bāb-ı muğālebede müstaʿmeldir, sıvık çamura dalıp yaʿnī onda yürüyüp çıkmak husūsunda yarışmak” açıklamasında bulunduktan sonra Vankulu’nun “balçık edişmek”<sup>154</sup> şeklinde verdiği anlamı alaycı bir üslupla “Vankulu’nun balçık edişmek taʿbīri çamurludur”<sup>155</sup> diyerek eleştirmektedir.

Mütercim Āsım bu eleştirisinde de haklı gözükmektedir. Zira söz konusu kelimenin anlamına ilişkin olarak el-Cevherî’nin yapmış olduğu “واحله فوحله أي غلبه فيه” şeklindeki açıklama Vankulu’nun dikkatinden kaçmış olacak ki balçık içinde mücadele, müsabaka etmek anlamını

<sup>146</sup> Halil b. Ahmed, *Kitābu’l-ʿAyn*, 1: 439.

<sup>147</sup> Sâhib, *el-Mubtî fi’l-luğā*, 6: 174.

<sup>148</sup> Feyyūmî, *el-Misbāhu’l-Munir*, 69.

<sup>149</sup> er-Rāğib el-İsfahānî, *el-Müfredāt fi ġaribi’l-Kur’an*, 220.

<sup>150</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 1920.

<sup>151</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamusu’l-Mubtî Tercümesi*, 5: 4681.

<sup>152</sup> Cevherî, *Tacü’l-Luğā ve Sıhabu’l-ʿArabîyye*, 5: 1786; Cevherî, *Muʿcemu’s-Sıhab*, 789.

<sup>153</sup> Örnek olarak bk. Sâhib, *el-Mubtî fi’l-luğā*, 5: 130; Ebū Ubeyd b. Miskîn el-Herevî Kâsım b. Sellām, *Garbî’l-hadis* (Beirut: Dāru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 2: 185.

<sup>154</sup> Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2: 1975.

<sup>155</sup> Mütercim Āsım Efendi, *Kamusu’l-Mubtî Tercümesi*, 5: 4811.

tercümesinde yansıtmamıştır. Bu sözcüğün, el-Cevherî'nin verdiği örnek cümledekine benzer şekilde yarışmak ve galip gelmek genel anlamı çerçevesinde yer aldığına İbn Sîde<sup>156</sup> ve İbn Manzûr<sup>157</sup> da eserlerinde dikkat çekmişlerdir.

## Sonuç

Teorik sözlükçülük kapsamında değerlendirilen sözlük eleştirisinin Arap dilinin eski sözlüklerinde aktif olarak işletildiği görülmektedir. Sözcüklerin telaffuzu, anlamı, kullanımına ilişkin verilen örnekler vb. yönlerden yapılan eleştiriler, Arap dilinin klasik sözlüklerinde müellif tarafından zikredildiği gibi, belli bir sözlüğü eleştirel gözle ele alarak oluşturulmuş müstakil eserlerde de bir araya getirilmiş bulunmaktadır.

Arap sözlük yazarlarının telif ettikleri eserlerde birbirlerine yönelttikleri eleştiri geleneğini Osmanlı dönemi Arapça - Türkçe sözlüklerinde de görmekteyiz. İlk örneklerini XV. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız Arapça – Türkçe mensur hacimli sözlükler içinde Vankulu Mehmed Efendi'nin *Vankulu Lüğati* ile Mütercim Âsım Efendi'nin *Kâmusu'l-Mubît Tercümesi* ayrı bir yere sahip olup Mütercim Âsım, Vankulu Mehmed Efendi'yi çeşitli yönlerden eleştirmiştir.

Mütercim Âsım'ın tespit edebildiğimiz ve yukarıda sıralamaya çalıştığımız eleştirilerinin büyük çoğunluğu Vankulu'nun sözcükler için uygun gördüğü anlamlara yöneliktir. Bu eleştirilerin bir kısmının sözcüğün telaffuzuna yönelik olduğu, bir kısmının da sözcüğe verilen anlamın veya kullanımının nedeni ile ilgili olduğu görülmektedir.

Tespit edebildiğimiz eleştirileri çerçevesinde ve daha başka kaynaklardan istifade ederek yaptığımız mukayeseler neticesinde Mütercim Âsım'ın Vankulu'na yönelttiği eleştirilerin neredeyse tamamında haklı ve isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Yine bu örnekler çerçevesinde Vankulu'nun bazı sözcük ve ifadelerin, özellikle de kinayeli kullanılan ifadelerin anlamlarını tespit etmekte eleştiriye maruz kaldığı görülmektedir.

Her iki mütercimmin yaşamış oldukları dönemde büyük çoğunlukla elyazması eserlerden istifade etmek durumunda oldukları, bilgiye ulaşma kolaylığı sağlayan fihrist ve indeks gibi yöntemlerden genellikle uzak buldukları düşünülürse ve bununla birlikte sözlük materyalinde telaffuzundan anlamına, yapısından kullanımına dek dikkat edilmesi gereken çok sayıda faktör bulunduğu göz önünde bulundurulursa, sözlükçülük alanındaki çabaları gerçekten takdire şayandır.

<sup>156</sup> İbn Sîde, *el-Mubkem ve'l-mubîtu'l-a'zam*, 4: 12.

<sup>157</sup> İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6: 4786.

### Kaynakça

- AKSAN, Doğan. *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 3. Bs, 3 Cilt. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- BERGENHOLTZ, Henning - Gouws, Rufus H. "What is Lexicography?" *Lexikos*. 22 (2012). <http://lexikos.journals.ac.za/pub/issue/view/71>.
- BUSTĀNĪ, Butros. *Mubtū'l-mubtū*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1987.
- CEVHERĪ, Ebū Nasr İsmāil b. Hammād. *Mu'cemu's-Sıhāb*. Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, 2012.
- CEVHERĪ, Ebū Nasr İsmāil b. Hammād. *Tācu'l-Luġa ve Sıhābu'l-'Arabīyye*. Ed. Ahmed Abdulġafūr Attār. Beyrut: Dāru'l-İlm li'l-Melāyīn, 1990.
- DOZY, Reinhart Pieter Anne. *Tekmiletu'l-me'acimi'l-arabīyye*. Trc. Muhammed Selim Nu'aymī - Cemāl Hayyāt. Bağdat: Dāru'ş-Şuūni's-Sekāfiyye el-Āmme, 1980.
- ENDELUSĪ, Ebū Hayyān Esīruddīn. *Tuhfetu'l-erib bi-mā fl'l-Kur'āni mine'l-ġarib*. Ed. Semīr Meczūb. Beyrut: el-Mektebu'l-İslāmī, 1983.
- ESEN, Minara Aliyeva. "Rus Sözlükbilimine Genel Bir Bakış". *Turkish Studies* 4 (Yaz 2009): 468-480.
- EZHERĪ, Ebū Mansūr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. *Tebzību'l-Luġa*. Ed. Heyet. Mısır: ed-Dāru'l-Mısıriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, trs.
- FETTİNĪ, Muhammed Tāhir es-Siddīkī. *Mecma'u bihāri'l-envār fī ġarībi't-Tenzīl ve letāifi'l-abbār*. Haydarabad: Matbaatu Dāireti'l-Osmāniyye, 1967.
- FEYYŪMĪ, Ebū'l-Abbās Hatībüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alī. *el-Misbābu'l-Munir*. Ed. Hıdır Cevād. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1987.
- GOUWS, Rufus H. - Sterkenburg, P. G. J. van. "State-of-the-art paper: Lexicology and lexicography: Milestones in metalexicography". *Linguistics Today: Facing a Greater Challenge*. 187-207. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2004.
- HALİL b. Ahmed. *Kitābu'l-'Ayn*. Ed. Abdulhamīd Hendāvī. Beyrut: Dāru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İBN FĀRĪS, Ebū'l-Hüseyn Ahmed b. Fāris b. Zekeriyā b. Muhammed er-Rāzī. *Mu'cemu Mekāyisi'l-Luġa*. Ed. Abdusselam Muhammed Harun. Dāru'l-Fıkr, 1979.
- İBN MANZŪR, Ebū'l-Fazl Cemālüddīn Muhammed b. Mükerrrem b. Alī b. Ahmed el-Ensārī. *Lisānu'l-'Arab*. Ed. Abdullah Ali vd. Kebīr. Kahire: Dāru'l-Me'ārif, trs.
- İBN SĪDE, Ebū'l-Hasen Alī b. İsmāil ed-Darīr el-Mürsī. *el-Mubassas*. Beyrut: Dāru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trs.
- İBN SĪDE, Ebū'l-Hasen Alī b. İsmāil ed-Darīr el-Mürsī. *el-Mubkem ve'l-mubtū'l-a'zam*. Ed. Abdulhamīd Hendāvī. Beyrut: Dāru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İBNU'L-ESİR, Mecduddīn - Halebī, Ali b. Hasan. *en-Nihāye fī ġarībi'l-hadīs ve'l-Eser*. Cidde: Dāru İbni'l-Cevzī, 2000.
- İSFAHĀNĪ, Ebū'l-Kāsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rāġıb el-. *el-Müfredāt fī ġarībi'l-Kur'an*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- KAÇALIN, Mustafa S. "Mütercim Āsım Efendi". *Türkiye Diyanet Vakefi İslām Ansiklopedisi*. 32: 200-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- KADI İYĀZ, Ebū'l-Fazl İyāz b. Mūsā b. İyāz el-Yahsubī. *İkmālī'l-Mu'lim bi-fevā'idü Müslim*. Ed. Yahyā İsmāil. Mansura: Dāru'l-Vefā, 1998.



KARSLI, İlyas. *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

KÂSİM b. Sellâm, Ebü Ubeyd b. Miskîn el-Herevî. *Garibü'l-hadis*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.

KILIÇ, Hulsi. “el-Kâmüsu'l-Muhîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 287-288. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

MEDİNİ, Ebü Mûsâ Muhammed b. Ebî Bekr b. Ebî İsâ. *el-Mecmû'u'l-mugîs fi garibeyi'l-Kur'an ve'l-hadis*. Ed. Abdulkerim Azbâvî. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1986.

MUTARRİZİ, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdiseyyid b. Alî. *el-Muğrib fi tertibi'l-Mu'rib*. Ed. Mahmûd Fâhûrî - Abdulhamîd Muhtâr. Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1979.

MÜTERCİM Âsım Efendi. *Kâmüsu'l-Muhîr Tercümesi*. Ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

NASSÂR, Hüseyin. *el-Mu'cemu'l-'Arabîyyu Neş'etubü ve Tetavvurubü*. Kahire: Dâru Mısır li't-Tibâ'a, 1968.

ÖMER, Ahmed Muhtâr. *el-Bahsu'l-Luğavî 'inde'l-'Arab*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

ÖMER, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemu'l-lugati'l-'arabîyyeti'l-mu'asıra*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008.

SÂĞĀNĪ, Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen. *el-'Ubbü'z-zâbir ve'l-lübbü'l-fâbir*. Ed. Muhammed Hasan Âl Yâsîn. Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-'Âmme, 1987.

SÂHĪB, Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî. *el-Muhîr fi'l-luğa*. Ed. Muhammed Hasan Âl Yâsîn. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994.

SEÂLĪBĪ, Ebü Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil - İbrâhim, Muhammed Ebü'l-Fazl. *Simâri'l-Kulub fi'l-Muzâf ve'l-Mensûb*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003.

TÜLÜCÜ, Süleyman. “Züheyr b. Ebî Sülmâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 46: 540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

USTA, Halil İbrahim. “Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 2 (Haziran 2010): 92-101.

ÜSÂME b. Munkız. *el-Bedi' fi Nakdi's-Şi'r*. Ed. Ahmed Ahmed Bedevî - Hâmid Abdulmecîd. Kahire: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1960.

VANKULU Mehmed Efendi. *Terceme-i sıhab-ı Cevherî*. 1. Bs, II Cilt. İstanbul: Darü't-Tıbaatî'l-Mamure (İbrahim Müteferrika Matbaası), 1729.

VANKULU Mehmed Efendi. *Tercüme-i Sıhab-ı Cevherî*. 2. Bs, II Cilt. İstanbul: Darü't-Tıbaatî'l-Mamure (İbrahim Müteferrika Matbaası), 1756.

VANKULU Mehmed Efendi. *Tercüme-i Sıhab-ı Cevherî*. 3. Bs, II Cilt. İstanbul: Mühendishane Matbaası, 1802.

VANKULU Mehmed Efendi. *Vankulu Lügati*. Ed. Mustafa Koç. 1. Bs, II Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014.

YÜKSEKKAYA, H. Yaşar. “Avrupa'daki Modern Sözlük Araştırmaları”. Ed. Nureddin Demir - Emine Yılmaz. 209-234. Ankara: Hacettepe Yayıncılık, t.y.

ZEBİDİ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk. *Tâcu'l-'Arus min Cevabiri'l-Kâmus*. Ed. İbrahim Terzî. Kuveyt: Kültür Sanat ve Edebiyat Millî Kurulu, 2000.

ZEMAŞERİ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsu'l-belâğa*. Ed. Muhammed Bâsil Uyûn Süd. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.